

Ὁ Νίκος Πουλαντζᾶς καί τό Κράτος

*Πρακτικά τοῦ Συμπόσιου πού ὀργάνωσαν ἡ ΕΛ.Ε.Μ.Ε.Π.
καί ἡ Ἑλληνική Ἑταιρία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης στήν Πάντειο στίς
11 Μαρτίου 1980*

* Ἡ Ἑλληνική Ἑταιρία Μελετῶν καί Ἐπιστημονικοῦ Προβληματισμοῦ (ΕΛ.Ε.Μ.Ε.Π.) καί ἡ Ἑλληνική Ἑταιρία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης ὀργάνωσαν συμπόσιο γιά τό ἔργο τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ μέ τίτλο «Ὁ Νίκος Πουλαντζᾶς καί τό κράτος», στό μεγάλο ἀμφιθέατρο τῆς Παντείου Α.Σ.Π.Ε., τήν Τρίτη 11 Μαρτίου 1980. Προέδρευσε ὁ καθηγητής Α. - Ι. Μεταξᾶς, ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρίας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, καί πήραν μέρος οἱ Ἄγγελος Ἐλεφάντης, διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ «Ὁ Πολίτης», Κώστας Φιλίνης, μέλος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Γραφείου τοῦ Κ.Κ.Ε. ἐσωτερικοῦ καί ἡ Christine Buci - Glucksmann, πολιτειολόγος καί φιλόσοφος, μέλος τοῦ Γαλλικοῦ Κ.Κ. καί στενή συνεργάτιδα τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ. Διαβάστηκε ἀκόμη εἰσήγηση τοῦ Ἀριστόδουλου Μάνεση, καθηγητῆ τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης πού, λόγω ἀσθενείας, δέν μπόρεσε νά παρευρεθεῖ. Στήν ἀρχή τοῦ συμπόσιου, διαβάστηκε προακρόαση τοῦ καθηγητῆ Φ.

Βεγλερή, προέδρου της 'Ελληνικής 'Εταιρίας Πολιτικής 'Επιστήμης πού, επίσης λόγω ασθένειας, δέν μπόρεσε νά συμμετάσχει.

Οί συνοργανώτριες 'Εταιρίες εξέδωσαν φυλλάδιο μέ τίς περιλήψεις τών εισηγήσεων καί βιβλιογραφία τών κυριότερων έργων καί άρθρων τοῦ Νίκου Πουλαντζά. Παρατίθενται τά κείμενα τών εισηγήσεων πού, στήν ὀριστική τους μορφή, θά δημοσιευτοῦν μέ ἄλλες ἐργασίες σέ τιμητικό τόμο πού οἱ δύο 'Εταιρίες σκοπεύουν νά ἀφιερώσουν στό ἔργο τοῦ Νίκου Πουλαντζά.

Ἡ προσφώνηση τοῦ καθηγητῆ Φ. Βεγλερή

Ἡ εἶδηση τοῦ αἰφνίδιου θανάτου τοῦ Νίκου Πουλαντζά ἐπέβαλε σέ ὅσους γνώριζαν τό ἐπιστημονικό ἔργο του ἡ στοχάζονται πάνω στά φιλοσοφικά καί πολιτικά προβλήματα πού ἀπασχόλησαν τά περισσότερα χρόνια τῆς σύντομης ζωῆς του ἓνα διπλό καθήκον. Τό ἓνα ἦταν νά τιμήσουν σέ μιά δημόσια καί ὁμαδική ἐκδήλωση τήν πνευματική προσωπικότητα καί τήν ἐρευνητική προσφορά τοῦ Νίκου Πουλαντζά. Τό ἄλλο εἶναι νά συνεχιστεῖ ἡ προσπάθεια ἀπό τό σημεῖο ὅπου τήν ἔφτασε ὁ ἴδιος, μέ τήν κριτική ἀναζήτηση μέσα στό ἴδιο τό ἔργο τοῦ συγγραφέα τών στοιχείων πού δείχνουν, μαζί μέ τίς δυσκολίες τῆς προσπάθειάς του, τό ὑψηλό καί φιλόδοξο ἀνθρώπινο στόχο του.

Μιά ἐναρξη ἐκτέλεσης τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ καθήκοντος εἶναι ἡ σημερινή συγκέντρωση. Ἡ ἰδέα τῆς ἤρθε φυσικά καί ἀναπόδραστα-στίτην ΕΛ.Ε.Μ.Ε.Π. καί στίτην 'Ελληνική 'Εταιρία Πολιτικής 'Επιστήμης. Ἡ ὁργάνωσή της δέν συνάντησε καμιά δυσκολία, ἡ πραγματοποίησή της δέν πρόσκοψε σέ καμιά ἀναβολή.

Γιά ὅλα, ἀρκετή δύναμη στάθηκαν τό ὄνομα τοῦ Νίκου Πουλαντζά, ἡ ἀνάμνηση τῆς γοητευτικῆς προσωπικότητάς του, ἡ ἐκτίμηση καί ὁ κοινός σεβασμός γιά τόν ἐπιστημονικόν ἀγῶνα καί τή θυσία του σ' αὐτόν. Ὑπάρχουν ὥστόσο μερικές εὐχαριστίες πού πρέπει νά μὴν παραλειφθοῦν: οἱ πρῶτες ὀφείλονται στήν πρυτανεία τῆς Παντείου Α.Σ.Π.Ε. γιά τήν αἶθουσα τήν τόσο κατάλληλη καί πρόσφορη καί τήν προθυμία μέ τήν ὁποία μᾶς παραχώρηθηκε. Δέν εἶναι ὅμως μόνο πρόσφορη καί κατάλληλη ἡ αἶθουσα καί ἡ στέγη πού μᾶς δόθηκε. Ἐχει καί μιάν ἄλλη ἀξία: εἶναι ἡ ἴδια ὅπου ὁ Νίκος Πουλαντζάς πρὶν τρία χρόνια ἤρθε νά διδάξει, γιά τή μεγάλη καί δυστυχῶς ἀνεπανάληπτη εὐτυχία τών νέων πού ἤρθαν νά τόν ἀκούσουν καί νά τόν γνωρίσουν. Οἱ δευτέρες εὐχαριστίες ἀνήκουν στοὺς τέσσερις ὁμιλητές, μέ κάποια ἔμφαση πού οἱ τρεῖς πρῶτοι θά μοῦ ἐπιτρέψουν νά δώσω στίς εὐχαριστίες μας πρὸς τήν τέταρτη, τήν κ. *Buci Glucksmann*, πού ἤρθε εἰδικά ἀπ' τὸ Παρίσι γιά τήν ἀποψινή ἐκδήλωση. Δέν θά ἐπιχειρήσω νά ἀπαριθμῶ καί τίς εὐχαριστίες πού ὀφείλονται σέ ἄλλα μέλη καί τών δύο σωματείων, καθώς καί σέ ἄλλους, γιά τίς ὑπηρεσίες τους γιά τήν πραγματοποίησή μᾶς τελετῆς πού ἔπρεπε νά εἶναι ὄχι μόνο σεμνή ἀλλά καί χρήσιμη.

Οἱ τέσσερις ὁμιλίες πού θά ἀκούσετε θά δημοσιευτοῦν σέ τόμο τιμητικό στή μνήμη τοῦ Νίκου Πουλαντζά. Εἶναι πολὺ πιθανόν πῶς θά προστεθοῦν σ' αὐτές καί ἄλλες μελέτες πάνω

στὶς ἰδέες πού ἀνακίνησε ὁ ἀξέχαστος φίλος καί τά αἰώνια προβλήματα-θά ἔλεγα αἰνίγματα- τοῦ κράτους καί τῆς κοινωνίας στά ὁποῖα τόσο γενναῖα, τόσο ἐπίπονα, ἀγωνίστηκε νά βρεῖ δικές του ἀπαντήσεις.

Ἡ ἐκδήλωση αὕτη γίνεται μέ πολύ βαριά καρδιά ἀπὸ ὅλους μας. Εἶναι περιττό νά τό ἀναφέρω. Ὁ θάνατος εἶναι πολὺ πρόσφατος καί θέρισε ἓναν ἄνθρωπο στήν ἀκμή τῆς ἡλικίας του. Κι' ἀκόμα σ' ἓνα ὑψηλό σημεῖο τῆς πνευματικῆς του παραγωγῆς καί τῆς φήμης πού εἶχε κερδίσει σ' ἓνα εὐρύτατο διεθνές ἐπιστημονικό κοινό, ὅπου οἱ νεότεροι στήν ἡλικία ἐρευνητῆς φαίνονταν οἱ προθυμότεροι νά ἀκούσουν τό μήνυμά του, νά ἐπηρεαστοῦν ἀπ' αὐτό καί νά ἀποκριθοῦν σ' αὐτό. Ὅταν εἶχε ἤδη ἓνα σημαντικό συγγραφικό ἔργο δημοσιευμένο-πού εἶχε πλουτίσει πολὺ, τά τελευταῖα χρόνια, τήν ἑλληνόγλωσση πλευρά του- καί ὅταν ἦταν φανερό πῶς μέσα του δούλευαν νέες ζυμώσεις, ἱκανές νά δώσουν τό ξεκίνημα σέ νέες ἀναθεωρήσεις καί νέες ἐξορμήσεις τών ιδεῶν του.

Ἵσως εἶναι μάταιο νά ἐκφράσει κανεῖς, ἄλλη μιά φορά, τήν ἀπαρηγόρητη ἀπορία τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν ἀνεξήγητη σπουδή μέ τήν ὁποία ἡ εἰμαρμένη, μέ τίς χίλιες μορφές πού ὑποδύεται, ἐρχεται νά κόψει τό νῆμα τῆς ζωῆς ἀπὸ ἐκείνους ἀκριβῶς πού φάνηκαν ἱκανοί καί πρόθυμοι καί ἀρκετά ἡρωϊκοί γιά νά κάνουν τήν πιὸ ἐνάρετη χρήση τῆς ζωῆς τους, προσπαθώντας νά δώσουν στοὺς ἄλλους λίγο περισσότερο φῶς. Σημασία ἔχει τό πῶς ὁ Νίκος Πουλαντζάς, μέ τό ἔργο πού ἔδωσε σέ διάφορα ἐπίπεδα καί κατευθύνσεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τήν καθαρά φιλοσοφική, πολλαπλασίασε τά χρόνια τῆς ἐπιστημονικῆς καί δημιουργικῆς ζωῆς του μέ ἀκούραστη ἐπίδοση, μέ βαθύ αἶσθημα εὐθύνης καί μέ τήν ἀκατασίασθη ἐκείνη ἀγωνία τοῦ στοχαστῆ πού θέλει νά προχωρήσει βαθύτερα καί νά κατευνάσει περισσότερο τίς ἀνησυχίες πού τόν βασανίζουν.

Σημασία ἔχει ἐπίσης καί προπάντων, πού ἀφοῦ στά πρῶτα του ἔργα ἐπιχείρησε -μέ τήν ἐμβριθεία πού ἀπὸ τήν πρώτη στιγμή ἔδειξε στήν ἐπιστημονική ἐργασία του- νά κάνει τό γύρο τών μεγάλων φιλοσοφικῶν ἐρωτημάτων καί ἀντιθέσεων, καταπιάστηκε ὁλοένα πιὸ σύσσωμα μέ τό μέγιστο πρόβλημα τῆς πολιτικῆς κοινωνιολογίας, ἀπὸ τό χειρισμό καί τίς λύσεις τοῦ ὁποίου δέν πρόκειται πιά νά ἐξαρτηθεῖ κάποια ἐκτετασμένη ἡ ἡρεμία στή φιλοσοφική σκέψη, οὔτε μόνο ἡ σχετική εἰρήνη σέ λίγες, περιορισμένες ἢ προνομιούχες κοινωνίες, ἀλλά ἡ ἴδια ἡ ἐπιβίωση ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας: τό *συσχετισμό* τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τῆς δικαιοσύνης, ἀν μπορεῖ νά θέσει κανεῖς ἔτσι πολὺ γενικά καί ἀόριστα, ἀλλά καί γι' αὐτό πέρα ἀπὸ πολλὰς ἰδεολογίες, τό κρίσιμο ζήτημα.

Αὐτό εἶναι ἴσως τό βαθύτερο νόημα πού ὑπῆρχε κάτω ἡ πάντων ἀπὸ τῆ θεωρητικῆς ἀνησυχίας τοῦ ἀγῶνα στό ὁποῖο ὁ

Νίκος Πουλαντζάς αφιέρωσε κάθε δύναμή του. Είναι ιδιαίτερη ή λύπη μου ότι μιά επίμονη άδιαθεσία θέλησε, ξεπερνώντας όλες τις προβλέψεις που έκανα για τη μακρότερη δυνατή διάρκεια της, να μ' εμποδίζει να είμαι μαζί σας άποψε. Έπιθυμώ ωστόσο να υποκλιθώ με βαθύτατη συμπάθεια μπροστά στον πόνο των συγγενών του Νίκου Πουλαντζά που είναι παρόντες, και ιδιαίτερα στον πόνο του πατέρα του, του πολύ παλιού και αγαπητού συνάδελφου και φίλου μου, Άριστειόδη Πουλαντζά.

‘Η «σχετική αυτονομία» του κράτους στο έργο του Νίκου Πουλαντζά

‘Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης

Με την κριτική και διαλεκτική σκέψη του, ο Νίκος Πουλαντζάς επεξεργάστηκε, προώθησε και πλούτισε την αντίληψη για τη «σχετική αυτονομία» του κράτους. Η αντίληψη αυτή ξεκινάει από την αμφισβήτηση του απόλυτα προσδιοριστικού ρόλου του οικονομικού παράγοντα μέσα στην όλη διαδικασία του ιστορικού γίνεσθαι, ή -μέ άλλες λέξεις- από την αντίληψη ότι δεν είναι ούτε απόλυτη, ούτε μονοδρομική ή επίδραση της οικονομικής βάσης ή υποδομής (σάν διαλεκτική ένότητα σχέσεων παραγωγής και παραγωγικών δυνάμεων) πάνω στη νομιμοπολιτική υπερδομή (ή εποικοδόμημα), δηλαδή πάνω στο δίκαιο και στο κράτος. ‘Ακριβώς σ’ αυτό τό μή απόλυτο, τό μή αποκλειστικό και τό μή μονόδρομο της εξάρτησης έγκειται ή λεγόμενη «σχετική αυτονομία» του κράτους.

Είναι γνωστή ή διευκρίνιση του Ένγκελς, πού μέ τό γράμμα του στον Μπλόχ, τό 1890, αποδοκίμασε τίς οικονομικιστικές απολυτοποιήσεις: «Σύμφωνα μέ την ύλιστική αντίληψη για την ιστορία, έγγραφε, ό καθοριστικός παράγοντας σ’ αυτήν είναι σέ τελευταία ανάλυση ή παραγωγή και ή αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής. Ούτε ό Μάρξ, ούτε εγώ είπαμε ποτέ τίποτα παραπάνω. ‘Αν τώρα κάποιος βασανίζει την πρόταση αυτή, προσπαθώντας να συναγάγει ότι ό οικονομικός παράγοντας είναι ό μόνος καθοριστικός, την μεταβάλλει σέ φράση κενή, άφηρημένη, παράλογη». Καί πρόσθετε: «‘Η οικονομική κατάσταση είναι ή βάση, αλλά τά διάφορα στοιχεία της υπερδομής, οί πολιτικές μορφές της πάλης των τάξεων και τά αποτελέσματά της, τά συντάγματα, οί νόμοι κλπ., άσκούν επίσης την επίδρασή τους κατά τη διάρκεια των ιστορικών άγώνων, σέ πολλές περιπτώσεις, καθορίζουν κατά κύριο λόγο τη μορφή τους».

Τή «σχετική αυτονομία» της νομιμοπολιτικής και της ιδεολογικής υπερδομής τόνισε ιδιαίτερα ό Γκράμσι: ‘Υποστήριζε μάλιστα ότι ή ιδεολογική ιδίως υπερδομή παίζει ρόλο. Εξίσου και όρισμένες φορές περισσότερο προσδιοριστικό μέ την οικονομική υποδομή. ‘Εξάλλου, κατά τον Γκράμσι, κράτος δεν είναι μόνο τό μέ στενή έννοια κράτος: τό κράτος δεν ξαντλείται μόνο στον καταναγκαστικό μηχανισμό καταστολής και καταπίεσης (κυβέρνηση, διοίκηση, στρατός, άστυνομία, γρα-

φειοκρατία κλπ), αλλά περιλαμβάνει και θεσμούς της λεγόμενης ιδιωτικής κοινωνίας (σχολεία, εκκλησία, συνδικάτα, τύπος, πολιτιστικές εκδηλώσεις κλπ.). Κράτος, μέ άλλα λόγια, δεν είναι μόνο ή πολιτική κοινωνία, αλλά τό άθροισμα πολιτικής κοινωνίας και ιδιωτικής κοινωνίας: τό κράτος είναι ή πολιτική κοινωνία (πού κύριο στοιχείο της είναι ό καταναγκασμός) και ή ιδιωτική κοινωνία στο πλαίσιο της οποίας λειτουργεί. ‘Η ιδεολογική κυριαρχία, δηλαδή τό σύνολο των μέσων μέ τά όποια μιά τάξη άσκει την πνευματική και ήθική διεύθυνση μιάς κοινωνίας, εκμαιεύει τη συγκατάθεση και όργανώνει τό *consensus* των έξουσιαζομένων για την άσκηση της κυριαρχίας της, όποτε ή τάξη αυτή δεν είναι άπλώς κυρίαρχη, αλλά και ήγεμονεύει. Σύμφωνα μέ αυτή τη διευρυμένη και δλοκληρωμένη έννοια του κράτους, κατά τον Γκράμσι, τη σκέψη του όποιου έχει αναλύσει θαυμάσια ή συνάδελφος Κριστίν Μπουσί - Γκλυκομάν στο βιβλίο της ‘Ο Γκράμσι και τό κράτος, τό κράτος είναι τό πλέγμα των θεωρητικών και πρακτικών δραστηριοτήτων μέ τίς όποιες ή άρχουσα τάξη δικαιολογεί και διατηρεί, όχι μόνο την κυριαρχία της, αλλά επίσης κατορθώνει να επιτύχει την ενεργητική συγκατάθεση των κυβερνωμένων. Συνοπτικά, τό κράτος είναι ήγεμονία, θωρακισμένη μέ καταναγκασμό.

‘Από αυτή τη γκραμισιανή διευρυμένη αντίληψη για τό κράτος, θά ξεκινήσει ό Ν. Πουλαντζάς για να δείξει ότι τό σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος, δεν είναι άπλως έργαλειό, πού μπορεί να χειρίζεται κατά τη θέλησή της ή άρχουσα τάξη, αλλά *χώρος, πεδίο*, διεξαγωγής των ταξικών άγώνων.

Τίς θέσεις του Γκράμσι συστηματοποίησε και προώθησε στο μεταξύ ό Λονί ‘Αλтусσέρ. Βέβαια, κατά τους κλασικούς του μαρξισμού, τό κράτος είναι ένας όργανισμός καταπίεσης και εκμετάλλευσης μιάς τάξης από μίαν άλλη. ‘Ο ‘Αλтусσέρ, προχωρώντας πέρα από την περιγραφική αυτή όπως τη χαρακτηρίζει αντίληψη, έπισήμανε ότι ό Μάρξ, στη 18η Μπρυνμαίρ και στους *Ταξικούς άγώνες στη Γαλλία*, είχε κάνει τη διάκριση μεταξύ κρατικής έξουσίας και μηχανισμών του κράτους, πού είναι μόνο ένα μέσο δράσης της κρατικής έξουσίας. ‘Ακόμη περισσότερο, ό ‘Αλтусσέρ υπογράμμισε ιδιαίτερα τη σημασία των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους -πού τη σημασία τους είχε ήδη έπισημάνει ό Γκράμσι- οί όποιοι λειτουργούν στο έπίπεδο της ιδιωτικής κοινωνίας (οικογένεια, σχολείο, εκκλησία, μέσα ενημέρωσης, συνδικάτα, πολιτιστικές εκδηλώσεις, τέχνες, γράμματα, σπόρ κλπ) και πού κυρίαρχο στοιχείο τους είναι ή *ιδεολογία*, ενώ βασικό στοιχείο του καταπιεστικού μηχανισμού του κράτους είναι ή *βία* και ό *καταναγκασμός*.

Μέ αυτές τίς θεωρητικές καταβολές, ό Ν. Πουλαντζάς προώθησε τη διευρυμένη αντίληψη για τό κράτος, παίρνοντας υπόψη τη διάκριση της ταξικής κυριαρχίας σέ τρία «έπίπεδα», σέ τρία στοιχεία: τό οικονομικό, τό πολιτικό, τό ιδεολογικό. Καθένα απ’ αυτά τά στοιχεία πού συνθέτουν και πραγματώνουν λειτουργικά την κυριαρχία μιάς τάξης, διαθέτει μιά σχετική αυτονομία *άπέναντι* στά άλλα. Καί καθώς βρίσκονται και τά τρία μεταξύ τους σέ σχέση διαλεκτικής ένότητας, λειτουργούν μέ συνεχή άλληλεξάρτηση και άλληλεπίδραση. Ειδικότερα: Οί σχέσεις ανάμεσα στην οικονομικά κυρίαρχη τάξη και στο κράτος -και έχουμε σάν δεδομένο τον, άς πούμε διση-

πόστατο χαρακτήρα του κράτους, ως πολιτικής - καταναγκαστικής αφενός και ως ιδεολογικής κυριαρχίας απ' έτέρου - είναι σχέσεις όχι προσωπικές αλλά αντικειμενικές. Έάν το κράτος σάν σύνολο θεσμών που προσδιορίζονται σέ τελευταία ανάλυση από τόν κρατούντα τρόπο παραγωγής, εξυπηρετεί τά συμφέροντα της άστικής τάξης και των μονοπωλίων, τούτο δέν συμβαίνει επειδή υπάρχουν προσωπικές σχέσεις μεταξύ των φορέων της πολιτικής έξουσίας και των εκπροσώπων, άς πούμε των λεγόμενων παραγωγικών τάξεων, (γιά νά χρησιμοποιήσουμε έναν όρο ιδεολογικό, που χρησιμοποιήθηκε γιά νά υποδηλώσει όχι δέβαια τήν εργατική ή τήν αγροτική τάξη, αλλά τίς κατεξοχήν μή παραγωγικές τάξεις των εμπόρων ή των βιομηχάνων) ή επειδή ό κρατικός μηχανισμός στελεχώνεται από άστούς, ή επειδή εκπρόσωποι των μονοπωλίων εισδύουν σέ χώρους ή θέσεις κλειδιά του κρατικού μηχανισμού.

Συναφής είναι ή αντίληψη του Ν. Πουλαντζά γιά τόν «κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό» και ή διαμάχη του μέ τόν Ράλφ Μίλμπαντ. Έπηρεασμένος από τή στρουκτουραλιστική αντίληψη του Άλτνσσέρ, ό Ν. Πουλαντζάς υποστηρίζει ότι ό ρόλος του κράτους και ειδικότερα του καπιταλιστικού κράτους είναι αντικειμενικά προσδιορισμένος από τίς κοινωνικοοικονομικές δομές που τό καθιστούν παράγοντα συνοχής του κοινωνικού σχηματισμού και παράγοντα αναπαραγωγής των συνθηκών παραγωγής του συστήματος. Αυτή τήν άκραία αντίληψη, που φαίνεται νά άγνοεί τή συμβολή του υποκειμενικού παράγοντα στή διαμόρφωση των ιστορικών καταστάσεων - πάντα τόν συνέχει τόν Ν. Πουλαντζά ό φόβος μήν «παρεκκλίνει» πρός τό βολονταρισμό - αυτή τήν αντίληψη τήν έχει άμβλύνει ό Ν. Πουλαντζάς στά μεταγενέστερα γραπτά του. Πράγματι, παραδεχόμενος ότι τό κράτος αποτελεί πεδίο ταξικών ανταγωνισμών, άναγνωρίζει ένα σχετικά άποφασιστικό ρόλο τόσο στους προσωπικούς φορείς της κρατικής έξουσίας όσο και στά υποκείμενα της ταξικής κυριαρχίας γενικότερα. Έάν ήθελα προσωπικά νά χαρακτηρίσω σχηματικά αυτή τήν κατάσταση, θά έλεγα ότι οι φορείς της κρατικής έξουσίας δέν ενεργοούν μέν «κατ' έντολήν» της κυρίαρχης τάξης. Ένεργοούν όμως «γιά λογαριασμό της», δηλαδή εξυπηρετούν τά συμφέροντά της αντικειμενικά.

Η «σχετική άυτόνομία» της κρατικής έξουσίας άπέναντι στήν κυρίαρχη τάξη εμφανίζεται επίσης και στό λειτουργικό επίπεδο, κατά τήν άσκηση της κρατικής έξουσίας. Πράγματι, όπως παρατηρεί ό Ν. Πουλαντζάς τό καπιταλιστικό κράτος άσκει ένα ρόλο που, ένσωματωμένος στις ίδιες τίς δομές του κράτους, επιτρέπει μέσα στά όρια του συστήματος μιάν όρισμένη εξυπηρέτηση και των οικονομικών συμφερόντων των κυριαρχούμενων τάξεων. Η αντίληψη γιά τήν εξυπηρέτηση του «γενικού συμφέροντος» είναι μέν αντίληψη ιδεολογική, αλλά ανταποκρίνεται σέ ένα πραγματικό γεγονός: τό κράτος, μέ τήν όλη διάθρφωσή του, επιτρέπει τήν προστασία οικονομικών συμφερόντων όρισμένων κυριαρχούμενων τάξεων, παρόλο που ένδεχομένως αυτά έρχονται σέ αντίθεση μέ τά βραχυπρόθεσμα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Είναι δέβαια αλήθεια ότι ή προστασία επιβάλλεται στό κράτος μέ τήν πολιτική και οικονομική πάλη των έξουσιαζόμενων τάξεων. Όστόσο, συμπεραίνει ό Ν. Πουλαντζάς, αυτό «σημαίνει άπλούστατα ότι τό κράτος δέν είναι (κατά άκριβολογία) ταξικό όργανο, αλλά

είναι τό κράτος μιάς ταξικά διαιρεμένης κοινωνίας». Έδώ βρίσκονται έν σπέρματι οι μεταγενέστερες θέσεις του Ν. Πουλαντζά γιά τό κράτος, ως πεδίου των ταξικών συγκρούσεων και γιά τό συναφή ρόλο του στή σημερινή ιστορική συγκυρία.

Η σχετική άυτόνομία του κράτους είναι βασικά άπόρροια της αντιφατικότητας των σχέσεων άνάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις. Τόσο άνάμεσα στις κυρίαρχες και στις κυριαρχούμενες τάξεις, όσο και άνάμεσα στις κυρίαρχες ή στις μερίδες των κυρίαρχων τάξεων μεταξύ τους. Ό Ν. Πουλαντζάς έπισήμανε ότι οι σχέσεις μεταξύ των τάξεων είναι σχέσεις έξουσίας. Μέ τόν όρο δέ έξουσία, υποδηλώνει τήν ικανότητα μιάς τάξης νά πραγματοποιεί τά είδικά αντικειμενικά συμφέροντά της. Και γράφει χαρακτηριστικά: «Οί ταξικές σχέσεις είναι ολοκληρωτικά σέ όλα τά επίπεδα σχέσεις έξουσίας, όπου όμως ή έξουσία είναι άπλώς μιά έννοια που δείχνει τό άποτέλεσμα του συνόλου των δομών πάνω στις σχέσεις άνάμεσα στις πρακτικές των διαφόρων τάξεων που ανταγωνίζονται». Τό κράτος στήν προσπάθεια του νά μετριάζει τίς συγκρούσεις και νά τίς συγκρατήσει μέσα στά όρια της τάξης, κατά τήν κλασική διατύπωση του Ένγκελς, επιδιώκει προσωρινούς συμβιβασμούς και σχετικές έξισορροπήσεις των αντιτιθέμενων συμφερόντων, συμβιβασμούς και έξισορροπήσεις που έκφράζουν μέν τόν υπάρχοντα συσχετισμό κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, αλλά και έγγυώνται πάντως τή διατήρηση του κρατούντος καθεστώτος. Έτσι, ή σχετική άυτόνομία του κράτους δέν νοείται πιά άμεσα σέ σχέση μόνο μέ τήν οικονομική ύποδομή, αλλά και ως πρός τίς τάξεις ή μερίδες τάξεων του συνασπισμού που βρίσκεται στήν έξουσία, και κατ' επέκταση ως πρός τους συμβάχους του και τά στηρίγματά του. Η σχετική άυτόνομία του κράτους είναι λοιπόν συνέπεια, τονίζει ό Ν. Πουλαντζάς των όσων γίνονται μέσα του, στό έσωτερικό του. Η διαπίστωση αυτή δέν άπέχει άλλωστε από τήν κλασική μαρξιστική αντίληψη γιά τό κράτος σάν παράγοντα που έξασφαλίζει τήν τάξη. Τό κράτος, λέει ό Ν. Πουλαντζάς «κατέχει αυτό τόν ιδιαίτερο ρόλο νά αποτελεί τό συνεκτικό παράγοντα των επιπέδων ενός κοινωνικού σχηματισμού», «παράγοντα ρύθμισης της συνολικής του ίσορροπίας ως συστήματος», «παράγοντα διατήρησης της συνοχής του».

Η σχετική άυτόνομία του κράτους άπορρέει λοιπόν από τίς αντιφατικές σχέσεις έξουσίας άνάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις. Και είναι ή συνισταμένη αυτών των σχέσεων. Έτσι, άνάλογα μέ τό βαθμό και τήν ένταση των ταξικών ανταγωνισμών και μέ τόν έκάστοτε συσχετισμό δυνάμεων, ή σχετική άυτόνομία του κράτους άύξομαιώνεται.

Η σχετική άυτόνομία του κράτους γίνεται πιο έκδηλη σέ όρισμένες περιπτώσεις. Τούτο συμβαίνει πράγματι: (α) σέ μεταβατικές έποχές, όταν ή κυρίαρχη τάξη δέν είναι μιά, όπως π.χ. κατά τήν έποχή της ανόδου της άστικής τάξης κατά τό 17ο και 18ο αιώνα, όταν μιά μερίδα της (τό τραπεζικό, έμπορομαστικό κεφάλαιο) κυριαρχούσε μαζί μέ τή φεουδαρχική άριστοκρατία των γαιοκτημόνων. Τότε, ή σχετική άυτόνομία του κράτους, μέ τή μορφή της έξουσίας του μονάρχη, ήταν έντονη. (β) όταν ή κυρίαρχη τάξη εμφανίζεται προσπλωμένη κοντόφθαλμα στό στενά έγωϊστικό της συμφέρον, ή είναι διηρημένη σέ αντιμαχόμενες μερίδες, μέ αντιτιθέμενα μεταξύ τους συμφέροντα, πράγμα που διακυβεύει τήν ταξική κυριαρχία της. Τότε ή

κρατική εξουσία αυτονομείται έντονότερα απέναντι στις οικονομικά κυρίαρχες τάξεις. Καί (γ) σέ περιόδους κρίσεων, όταν ή κυρίαρχη τάξη αποδεικνύεται άνίκανη νά άνυψωθεί σέ ήγεμονικό επίπεδο, δηλαδή σέ γενικότερο πολιτικό επίπεδο ώστε νά άρχει άμεσα, ή βρίσκεται σέ κρίση νομιμοποίησης δηλαδή έμπρακτης άμφισβήτησης της ήγεμονίας της, όποτε «έγκαταλείπει τό στέμμα γιά νά διατηρήσει τό χρηματοκιβώτιό της», καί αφήνει τήν κρατική εξουσία ελεύθερη νά μεριμνήσει πρός τουτό, αναθέτοντας τή διαχείριση τών συμφερόντων της σ' αυτή, πού έτσι αυτονομείται έντονότερα απέναντί της.

Μέ αυτά τά δεδομένα, τό κράτος άποτελεί κατά τό Ν. Πουλαντζά μιά σχέση πού συμπυκνώνει τό συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ τάξεων ή μερίδων τάξεων. Έτσι ό Ν.Πουλαντζάς συλλαμβάνει τήν έννοια του κράτους, στή δυναμική, στή διαλεκτική ύφή της, καί άποκρούει τόσο τή στατική, οικονομιστική καί είδικότερα εργαλειακή άντίληψη γιά τό κράτος σάν αντικείμενο, σάν πράγμα, όργανο ή εργαλείο πού τό χειρίζεται κατά τή θέλησή της ή κυρίαρχη τάξη, όποτε τό κράτος θεωρείται ότι δέν έχει παραμικρή άυτονομία, όσο καί τήν άντίληψη πού ανατρέπει στόν Χέγκελ καί στόν Μάξ Βέμπερ πιά πρόσφατα καί συναντάται καί σέ σύγχρονα θεσμολειτουργικά ρεύματα της πολιτικής έπιστήμης, πού θεωρεί τό κράτος σάν ύποκείμενο, πού διαθέτει άπόλυτη άυτονομία καί έπομένως ύποτάσσει ή έλέγχει τίς τάξεις ή γίνεται ό διαιτητής του άνταγωνισμού τους. Κατά τόν Ν. Πουλαντζά ή σχετική άυτονομία του κράτους δέν έγκειται στήν ικανότητα νά παραμείνει δήθεν έξω ή κάτω άπό τήν κυρίαρχη τάξη ή τό συνασπισμό εξουσίας, αλλά είναι συνέπεια τών συμβαινόντων μέσα του, στο έσωτερικό του. Αύτή ή άυτονομία εκδηλώνεται συγκεκριμένα μέ τά διάφορα άντιφατικά μέτρα πού καθεμιά άπό τίς τάξεις ή τίς μερίδες τάξεων, μέ τήν ιδιάζουσα παρουσία τους μέσα στο κράτος κατορθώνει νά περάσει ή νά άποτρέψει στήν κρατική πολιτική. Ή λειτουργία του σχετικά άυτόνομου κράτους δέν έξαρτάται μόνο άπό τίς άντιθέσεις μεταξύ τών τάξεων καί τών μερίδων τάξεων πού βρίσκονται στήν εξουσία. Έξαρτάται έπίσης καί άπό τίς κυριαρχούμενες τάξεις. Απέναντί τους, τό κράτος δέν είναι μιά έξωτερική όντότητα. Τό κράτος είναι διαποτισμένο άπό τούς ταξικούς άγώνες, διαχέεται άπό αυτούς, «κολυμπάει» μέσα σ' αυτούς. Έπομένως, τονίζει ό Ν. Πουλαντζάς τό κράτος συμπυκνώνει όχι μόνο τό συσχετισμό δυνάμεων τών τάξεων καί μερίδων του συνασπισμού εξουσίας αλλά έξίσου τό συσχετισμό δυνάμεων άνάμεσα σ' αυτές καί στίς κυριαρχούμενες τάξεις. Έτσι, τό σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος παίζει ρόλο ένοποιητικού παράγοντα γιά τήν έπίτευξη μιάς ίσορροπίας συμβιβασμών.

Έπισημαίνοντας τή διαλεκτική ύφή της λειτουργίας του καπιταλιστικού κράτους ως «χώρου» ή «πεδίου» σιά διάφορα επίπεδα του όποιου διεξάγεται ή πάλη τών τάξεων, ό Ν. Πουλαντζάς καθιστά άνάγλυφες τίς δυνατότητες πού αντικειμενικά ύπάρχουν σήμερα γιά τήν προώθηση της ταξικής πάλης μέσα άπό τίς έν γένει λειτουργίες του κράτους της εποχής. Στο τελευταίο διδύλιο του *Τό κράτος, ή εξουσία, ό σοσιαλισμός*, πού κυκλοφόρησε τίς παραμονές της ήττας της ένωμένης ή μάλλον της διαστικά άνασυγκολλημένης άριστεράς (σοσιαλιστικής καί

κομμουνιστικής) στίς γαλλικές εκλογές του 1978, ό Ν. Πουλαντζάς προσπαθεί μέ τή θεωρία - τή θεωρία πού γίνεται πράξη- νά προτείνει μέσα διεξόδου άπό τό σύγχρονο άδιέξοδο του εργατικού κινήματος, ιδίως στόν ευρωπαϊκό χώρο όπου τουτό δέν έχει καν τήν ικανότητα της ποικιλίας νά κάνει «ένα θήμα μπρός δύο θήματα πίσω», αλλά κάνει ένα άτέλειωτο καί μονότονο *θήμα σημειωτόν*, ενώ ένα μέρος του πιστεύει στήν έξ ανατολών σωτηρία, μέσω της έξαγωγής -μέ τάνκς πού χορεύουν ή όχι, αλλά πάντως δέν χωρατεύουν -του λεγόμενου ύπαρκτου σοσιαλισμού. Στο τελευταίο κεφάλαιο, πού έχει τόν τίτλο «πρός ένα δημοκρατικό σοσιαλισμό», αυτού του τελευταίου διδύλιου, προσπαθεί ώστόσο νά είναι αισιόδοξος. Ή αισιόδοξία του είναι όμως συνάρτηση της άπόρριψης προτάσεων καί μοντέλων, πού έξ αίτίας δέβαια συγκεκριμένων ιστορικών συγκυριών έχουν συντελέσει στή δημιουργία του σημερινού άδιέξοδου. Έτσι, γιά πρώτη φορά, άπ' όσο είμαι σέ θέση νά ξέρω, ό Ν. Πουλαντζάς παραδέχεται ότι τά σπέρματα του σταλινισμού βρίσκονται ήδη στόν Λένιν. Καί σημειώνει ότι μέ τήν εργαλειακή άντίληψη γιά τό κράτος συνδέεται όχι μόνο «ό πόλεμος έλιγμών», αλλά καί «ό πόλεμος θέσεων» πού θεωρείται άπό τόν Γκράμσι σάν τρόπος έφαρμογής του λενινιστικού προτύπου στίς σημερινές διαφορετικές συνθήκες της Δύσης. Καί στίς δύο περιπτώσεις, λέει ό Ν. Πουλαντζάς πρόκειται γιά *στατηγική έφόδο*. Καί είναι φυσικό νά άπελπίζεται άπό τήν έμμονή σ' αυτή τή στρατηγική, γιατί μέ αυτήν ή επανάσταση, έν όψει τών έθνικών καί διεθνών δεδομένων, τουλάχιστον στόν ευρωπαϊκό χώρο όπου άντικειμενικά άνήκει καί ή Έλλάδα, κινδυνεύει νά κάνει, νομίζω καί εγώ, μιά τρύπα στο νερό στούς αιώνας τών αίωνων!

Γι' αυτό ό Ν. Πουλαντζάς προτείνει τήν άνάληψη άγώνων γιά διεύρυνση καί έμβάθυνση τών ισχυόντων θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας παράλληλα μέ τήν άνάπτυξη μορφών άμεσης δημοκρατίας στή βάση, καθώς καί έστίων άυτοδιαχείρισης. Έτσι διαβλέπει τήν προοπτική του δημοκρατικού δρόμου πρός τό σοσιαλισμό καί τό πρόβλημα του δημοκρατικού σοσιαλισμού. Καί είναι φυσικό, ύστερα άπ' αυτά, καί μέ βάση αυτά τά ιστορικά δεδομένα καί αυτή τήν ιστορική προοπτική νά θυμάται τή Ρόζα Λούξεμπουργκ στο τελευταίο κεφάλαιο του τελευταίου διδύλιου του, όπου παραθέτει ένα μόνο άπόσπασμα άπό τό διδύλιο της γιά τή ρωσική επανάσταση. Διαβάζω: «Ο Λένιν καί ό Τρότσκι, άγνούμενοι τά άντιπροσωπευτικά σώματα πού θγαίνουν άπό γενικές λαϊκές εκλογές, έγκαθιδρύουν τά σοβιέτ, σάν μοναδική άύθεντική εκπροσώπηση τών εργαζόμενων μαζών. Όμως, χωρίς γενικές εκλογές, χωρίς άπεριορίστη έλευθερία του τύπου καί τών συναθροίσεων, χωρίς τήν έλευθερία πάλι τών διαφορετικών ιδεών, ή ζωή κάθε πολιτικού θεσμού σβήνει καί θριαμβεύει μόνο ή γραφειοκρατία». Παραλείπει ωστόσο ό Ν. Πουλαντζάς νά μνημονεύσει καί άλλες άπόψεις της Λούξεμπουργκ, πιά γνωστές, ίσως γιατί τίς θεώρησε κοινό τόπο. Όπως π.χ. ότι ό σοσιαλισμός δέν μπορεί νά παραχωρηθεί ή θεσπιστεί μέ σούκάζια, ότι προϋποθέτει τήν ένεργητική καί συνειδητή συμμετοχή τών μαζών, χωρίς έμποδία, μέσα σέ μιά δημοκρατία χωρίς περιορισμούς καί κάτω άπό τό συνεχή έλεγχο της κοινής γνώμης. Θά είναι εύτύχημα άν γίνει πράγματα κοινός τόπος, δηλαδή αξίωμα γιά τό λαϊκό κίνημα ή ακόλουθη φράση της: «Η έλευθερία

γιά μόνους τούς οπαδούς της κυβέρνησης ή για μόνα τά μέλη ενός κόμματος όσοδήποτε πολυάριθμο κι' αν είναι, δέν είναι ελευθερία. 'Η ελευθερία είναι πάντοτε τουλάχιστον ή ελευθερία εκείνου πού σκέπτεται διαφορετικά. 'Οχι από φανατισμό για τή «δικαιοσύνη», αλλά γιατί ή ελευθερία παύει νά είναι αποτελεσματική όταν καταντάει προνόμιο». Σ' αυτά τά συμπεράσματα είχε ουσιαστικά καταλήξει ό Ν.Πουλαντζάς και τά συμπύκνωσε σέ μία φράση πού άντηχεί σάν κραυγή άπελπισμένης λαχτάρας: «'Ο σοσιαλισμός ή θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά υπάρξει». Καί μ' αυτή τήν κραυγή έφυγε....

Γιά τή στρατηγική τής εφόδου: μία άναγκαία άναζήτηση στίς άνολοκλήρωτες έπεξεργασίες του Νίκου Πουλαντζά

'Αγγελος 'Ελεφάντης

Εύχαριστώ τήν ΕΛ.Ε.Μ.Ε.Π. και τήν 'Ελληνική 'Εταιρεία Πολιτικής 'Επιστήμης πού μου ζήτησαν νά συμμετάσχω στό σημερινό συμπόσιο. Οι οργανωτές μου έδωσαν τήν εύχέρεια νά διαλέξω τό θέμα μου: Ένα θέμα πού νά σχετίζεται μέ τό επιστημονικό έργο του Νίκου Πουλαντζά. Σκέφτηκα ότι τό έργο αυτό συνδέεται τόσο στενά μέ τά δρώμενα του εργατικού κινήματος, μέ τή θεωρία και τή στρατηγική του, ώστε κάθε παρουσίασή του πού θά άφηνε στην άκρη τά πολιτικά ζητήματα του σοσιαλισμού και θά περιχαρακωνόταν σέ ένα δήτην καθαρό επιστημονικό πεδίο, θά συνιστούσε άθέμιτη παραχάραξη και πλαστογράφηση μιάς σκέψης πού φτιάχτηκε, άναπτύχθηκε και έδωσε ό,τι μπόρεσε νά δώσει, μέσα από ένα αδιάκοπο διάλογο μέ τήν πολιτική πραγματικότητα του εργατικού κινήματος, μέσα από μιάν άσίστατη άπορία για τό μέλλον του σοσιαλισμού. Σκέφτηκα επίσης, ότι όχι μόνο για τούς κομμουνιστές και τούς μαρξιστές, αλλά για όλους όσους, μέ τόν ένα ή μέ τόν άλλο τρόπο, έρχονται σέ αντίθεση μέ τό άστικό σύστημα, τήν εκμετάλλευσή του, τόν κυνισμό του και τήν καταπιεστικότητα του, δέν υπάρχουν πιό κρίσιμα έρωτήματα από αυτά πού σχετίζονται μέ τή στρατηγική του εργατικού κινήματος στίς σημερινές συνθήκες.

Στή συζήτηση αυτή θά ήταν καλύτερα νά είχαμε τόν Νίκο Πουλαντζά ανάμεσά μας: αυτό, δυστυχώς, δέν μπορεί νά ξαναγίνει πιά. 'Οφείλουμε όμως νά συνεχίσουμε. Γιατί ή άγωνία για τό μέλλον του σοσιαλισμού πού διαπερνά όλο τό έργο του Πουλαντζά, τό πάθιαμά του γι' αυτήν τή Μεγάλη 'Υπόσχεση τής κοινωνικής άπελευθέρωσης και τής πολιτικής ελευθερίας είναι και δικό μας πάθιασμα. Αυτός είναι ό λόγος πού μās ενδιαφέρει ό Πουλαντζάς, ιδιαίτερα σέ μία εποχή όπου τό ξέφτισμα πολλών έλπίδων για τό μέλλον του σοσιαλισμού έξωθει στην άπολιτικότητα και τήν ιδιωτικοποίηση. 'Η σκέψη του μπορεί νά διατηρήσει κάποιες εστίες αντίστασης και νά τροφοδοτήσει γόνιμες άναζητήσεις για καλύτερες μέρες. Γιατί οι

άνθρωποι δέν θά σταματήσουν νά παθιάζονται μέ τήν ίδια τους τή ζωή και δέν θά πάψουν νά θέλουν νά τήν αλλάξουν.

Οί άναζητήσεις του Νίκου Πουλαντζά, οι μελέτες του και ό συνολικός επιστημονικο-πολιτικός προβληματισμός στά τελευταία έργα τής ζωής του επικεντρώθηκαν στό πρόβλημα του δημοκρατικού σοσιαλισμού. «'Ο σοσιαλισμός θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά υπάρξει καθόλου», τόνισε και ξανατόνισε στό τελευταίο του βιβλίο και σέ διάφορα άρθρα του τελευταίου χρόνου. Οι άναλύσεις του για τό Κράτος, για τή Διοίκηση, τά πολιτικά κόμματα, για τούς κρατικούς ιδεολογικούς και κατασταλικούς μηχανισμούς, για τόν οικονομικό ρόλο του Κράτους, τήν ύλικότητα των θεσμών του, οι έπιστημάνσεις του για τήν παρακμή τής δημοκρατίας και τήν άνάδειξη του σύγχρονου αυταρχισμού, έχουν μόνιμη αντίστιξη τήν κριτική των στρατηγικών έπιλογών του εργατικού κινήματος και ιδιαίτερα των κομμουνιστικών κομμάτων: στρατηγικών έπιλογών όπως προέκυψαν στή διάρκεια τής ιστορίας τους και όπως θεωρητικοποιήθηκαν από τούς εκπροσώπους τους. Παράλληλα μ' αυτήν τήν κριτική, μέσά στά γραπτά του άναδεικνύεται ένας άγωνιώδης προβληματισμός για μία νέα στρατηγική μετάβασης στό σοσιαλισμό ή σωστότερα για τίς θεωρητικές και πολιτικές προϋποθέσεις των σύγχρονων μέ τήν εποχή μας στρατηγικών έπιλογών στό πλαίσιο των καθεστώτων του ώριμου καπιταλισμού. 'Ομως οι άναζητήσεις του Πουλαντζά έμειναν άνολοκλήρωτες και μετέωρες. Μετέωρες όχι μόνο γιατί δέν του δόθηκε ό άναγκαίος χρόνος νά τίς δλοκληρώσει αλλά και γιατί πίστευε πως κανείς δέν είχε ακόμη στή διάθεσή του εκείνα τά στοιχεία πού θά μπορούσαν νά τόν οδηγήσουν στή διαμόρφωση μιάς δλοκληρωμένης στρατηγικής σύλληψης. Τοποθετημένος πολιτικά στό ρεύμα του άριστορου εύρωκομμουνισμού, ενός ρεύματος πού ορίζεται περισσότερο από τούς αποκλεισμούς πού κάνει και λιγότερο από τίς θετικές άπαντήσεις πού δίνει στά προβλήματα του σοσιαλισμού, πίστευε ότι ακόμη και στό πλαίσιο αυτού του νέου ιστορικού ρεύματος πού άνοίγει μία νέα φάση για τό εργατικό κίνημα στίς χώρες τής Εύρώπης, δέν υπάρχουν παρά μόνο τά πρώτα σκιρτήματα μιάς σκέψης πού τείνει νά συγκροτηθεί σέ θετική θεωρία τής δημοκρατίας και του σοσιαλισμού: 'Ηξερε έπιπλέον ότι οι λαϊκοί άγώνες πού δδηγούν στην κραταίωση αυτού του ρεύματος μόλις τώρα αρχίζουν και συνεπώς οι όριστικές άπαντήσεις δέν θά ήταν παρά έγκεφαλικές θεωρητικολογίες. «'Η άπάντηση στα έρωτήματα τής νέας στρατηγικής δέν υπάρχει ακόμη» έγραφε στόν έπίλογο του τελευταίου βιβλίου του. 'Ηθελα νά τονίσω τό σημείο αυτό για νά μή νομιστεί ότι στό έργο του Πουλαντζά μπορεί νά βρει κανείς τίς όριστικές άπαντήσεις, τίς συνταγές ή τά πρόσ έφαρμογήν μοντέλα. 'Οποιος ξεκινά μ' αυτήν τήν προδιάθεση θά βγει μάλλον άπογοητευμένος. Σίγουρα όμως θά βρει όρισμένα ένδεικτικά σημεία πού θά μπορούσαν νά χρησιμεύσουν στην εκπόνηση μιάς νέας στρατηγικής.

'Επιδιώξή μου είναι νά θίξω περιληπτικά τά σημεία αυτά, έτσι όπως ό Πουλαντζάς τά έδλεπε στα τελευταία έργα του. Ούτως ή άλλως ή διερεύνησή τους έχει έγγραφεί στην ήμερήσια διάταξη γιατί ή άποτυχία δύο ιστορικών έμπειριών, τής παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας και των χωρών του όνομαζόμενου «ύπαρκτου σοσιαλισμού», άποτελεί πλέον πεποίθηση μεγά-

λων δυνάμεων του ευρωπαϊκού εργατικού και λαϊκού κινήματος.

Κάθε επαναστατική στρατηγική, για να είναι αξία του ονόματός της, οφείλει να εκκινεί από το πρόβλημα της εξουσίας. Έπανάστατική στρατηγική που δεν έχει στόχο την εξουσία και το κράτος δεν νοείται. Και λέγοντας στρατηγική εννοούμε τον κατάλληλο συνδυασμό στόχου και μέσων σε ένα δοσμένο κοινωνικό σχηματισμό που μπορεί να οδηγήσει στη νίκη τις δυνάμεις του σοσιαλισμού, να επαναστατικοποιήσει τις κοινωνικές δομές, να ανατρέψει τις υπάρχουσες άστικές παραγωγικές σχέσεις, να επιφέρει το ριζικό μετασχηματισμό του κράτους, τη ριζική, με δυό λόγια, αλλαγή της κοινωνίας. Κομβικό, λοιπόν, σημείο κάθε στρατηγικής ήταν και παραμένει το Κράτος και η κρατική εξουσία. Έκεί δοκιμάζεται, εκεί πετυχαίνεται ή αποτυχαίνει, τόσο ως θεωρία όσο και ως πρακτική.

Ποιές ήταν οι στρατηγικές επιλογές που δοκίμασε ως τώρα το εργατικό κίνημα; Ποιά η αποτελεσματικότητά τους; Ποιό μέλλον προοιωνίζουν; Τι μπορούμε να σκεφτούμε σήμερα με βάση την ιστορική, θεωρητική και πρακτική εμπειρία; Πώς πρέπει να επανεκτιμήσουμε την εμπειρία αυτή;

Σημαντικό μέρος των αναλύσεων του Νίκου Πουλαντζά συνίσταται στο ότι έδειξε πώς το κράτος δεν είναι ούτε αντικείμενο ούτε υπερβατικό υποκείμενο. Άλλα μία σχέση ταξικών δυνάμεων, συμπίκνωση, τελικά, μιάς σχέσης δυνάμεων μεταξύ τάξεων. «Τό κράτος, γράφει, δεν είναι ούτε ένα πράγμα - έργο του που μπορούμε να τ' αρπάξουμε, ούτε ένα κάστρο για να τρυπώσουμε εντός του χρησιμοποιώντας κάποιον Δούρειο Ίππο».

Όμως, οι θεωρητικοί της Διεθνούς και τα κομμουνιστικά κόμματα από την εποχή του μεσοπολέμου διακατέχονταν από την εργαλειική αντίληψη για το Κράτος και την κρατική εξουσία. Γι' αυτός το κράτος ήταν όργανο στα χέρια της άρχουσας τάξης, χειραγωγήσιμο κατά βούληση από την άστική τάξη, της οποίας και αποτελούσε ευθύγραμμη πολιτική προέκταση. Οι ενδοκρατικές αντιφάσεις ερμηνεύονταν σαν ενδοαστικοί σκυλοκαβγάδες, συγκρούσεις για τη λεία μιάς άστικής κλίκας έναντι των άλλων. Σύμφωνα πάντα με την τριτοδιεθνίστικη ανάλυση οι λαϊκές μάζες στέκονταν έξω από το κράτος, οι λαϊκοί αγώνες δεν το διαπερνούσαν, καμιά ταξική σύγκρουση αξία λόγου δεν συνέβαινε στο έσωτερό του. Το κράτος φάνταζε μονολιθικό, απροσπλάστο, καθαρό απόσταγμα άστισμού. Έτσι οι ταξικοί ανταγωνισμοί έπαιζαν τη μορφή δύο συγκρουόμενων σφαιρών, που έχουν ένα και μόνο σημείο επαφής, που όμως, είναι ταυτόχρονα και σημείο σύγκρουσης. Από τη μία μεριά το άστικό κράτος και ο άστισμός, από την άλλη οι λαϊκές δυνάμεις εκτός κράτους. Ένα Κράτος κάστρο, φρούριο, που το πολιορκούν λαϊκές δυνάμεις, εκατέρωθεν επελάσεις, έφοδοι, έξοδοι ή άψιμαχίες. Για την τριτοδιεθνίστικη στρατηγική η κατάληψη της εξουσίας θα έρχόταν ως αποτέλεσμα μιάς γενικής και νικηφόρας έφοδου ενώ οποιαδήποτε άλλη αντίληψη στιγματιζόταν ως ρεφορμιστική. Συνεπώς:

— Το βασικό αξίωμα αυτής της στρατηγικής είναι ότι η κατάληψη της κρατικής εξουσίας μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με μετωπική σύγκρουση, ανάλογα με τις συνθήκες ένοπλη ή μη

ένοπλη, αφού περάσει μιά φάση μετωπικής περικύκλωσης, ή έστω πολέμου θέσεων όπως υποστήριζε ο Γκράμσι.

Η τελική έφοδος θα έρθει όταν υπάρξει επαναστατική κρίση, μιά κατάσταση δηλαδή στην οποία από οικονομικούς ή άλλους λόγους εξασθενίζει αισθητά η κρατική εξουσία και οι πολιτικές δυνάμεις της: όπου οι επάνω δεν μπορούν να διατηρήσουν την εξουσία και οι κάτω δεν θέλουν πια να την υφίστανται. Όσοι να φτάσουμε στο σημείο αυτό οι αγώνες των μαζών στόχο έχουν την επιτάχυνση της διαδικασίας που οδηγεί στην επαναστατική κρίση. Τότε, με οδηγό και πρωτοπορία το κόμμα της εργατικής τάξης, δημιουργούνται στη βάση τα όργανα της επανάστασης: Σοβιέτ, Συμβούλια, Έπιτροπές που αποσπούν από το κράτος τμήματα εξουσίας. Δημιουργείται δηλαδή μιά κατάσταση δυαδικής εξουσίας. Η δεύτερη αυτή εξουσία, των σοβιέτ, κατά την τελική έφοδο συντρίβει τα υπολείμματα του άστικού κράτους και, έχοντας καταλάβει την εξουσία, ορθώνει το δικό της θεσμικό σύστημα. Όσοσο το Κράτος των Σοβιέτ που συνέτριψε και αντικατέστησε το άστικό κράτος, στην κυριολεξία, δεν είναι κράτος αλλά ένα κράτος στο δρόμο του μαρξισμού και της άπονέκρωσης.

— Μιά άλλη συνέπεια της εργαλειικής αντίληψης της III Διεθνούς για το Κράτος, σαφέστατης τουλάχιστο στη σταλινική της περίοδο, ήταν ότι, στην πραγματικότητα, δεν έπληρχε μιά στρατηγική θέωση για τη μακρά και περίπλοκη διαδικασία μετάβασης στο σοσιαλισμό. Έλειπαν δηλαδή τόσο η θεωρία όσο και η πρακτική για το ριζικό μετασχηματισμό των κρατικών μηχανισμών, των αγώνων για το σκοπό αυτό, για την ανατροπή, τελικά, του συσχετισμού δυνάμεων, ως την ώρα της επαναστατικής κρίσης. Ως διαδικασία νοούνταν μόνο η ώρα της επαναστατικής κρίσης που σαν τέτοια άλλωστε ήταν λίγο πολύ βραχύχρονη. Ήταν μιά ευκαιρία. Πρίν έρθει η μεγάλη στιγμή, πρακτικά, οι μάζες καταδικάζονταν σε στάση άναμωνης που έπαιρνε το όνομα «αγώνας για τις διεκδικήσεις των εργαζόμενων». Η εξωθούνταν σε άγονους άκτιβισμούς που υποτίθεται θα επιτάχυναν τους ρυθμούς ώριμησης των υποκειμενικών συνθηκών και θα σφουρηλατούσαν το πνεύμα έτοιμότητας για τη μεγάλη στιγμή της επανάστασης.

— Η τρίτη συνέπεια της ίδιας στρατηγικής ήταν ότι το κρίσιμο ζήτημα του ριζικού μετασχηματισμού του κράτους παραπεμπόταν στα μετά την κατάληψη της εξουσίας. Έξυπνοοούσαν και προπαγάνδιζαν τη γενική καταστροφή του υπάρχοντος άστικού κρατικού συστήματος και την αντικατάστασή του με την επιτυχία της επανάστασης από νέους θεσμούς και νέα κρατικά όργανα. Έτσι, στη στρατηγική της III Διεθνούς σύμφωνο στοιχείο ήταν η περιφρόνηση προς όλους τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των πολιτικών ελευθεριών, καθώς και αυτές θεωρούνταν προϊόντα της άστικής τάξης και της δικτατορίας της.

Όσοσο το κράτος που συγκροτείται εκ του μηδενός μετά την κατάληψη της εξουσίας, στο βαθμό που καθοδηγείται άνωθεν από το κόμμα της πρωτοπορίας, στο βαθμό που καταστρέφει τις μορφές πολιτικής ύπαρξης και αντιπροσωπευσης των πολιτών, στο βαθμό που δεν θεομοθετεί την πολιτική διαφωνία και τις πολιτικές ελευθερίες μέχρι και την άνοιχτη

πολιτική και κοινωνική κριτική, παρόλο που ξεκινά από μορφές άμεσης δημοκρατίας στη βάση, μετατρέπεται αναγκαστικά σε ένα άλλο κράτος εξίσου συγκεντρωτικό και συγκεντροποιημένο: ένα άλλο κράτος, με άμεση σύνδεση του οικονομικού επιπέδου και του κράτους όπως στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, χωρίς αντικειμενικό πλέγμα θεσμών για την ύπαρξη της πολιτικής κοινωνίας, έχοντας απορρίψει με διατάγματα τις ταξικές αντιφάσεις, ελεγχόμενο από το μοναδικό κόμμα, πλασμένο και το ίδιο στην κρατικιστική μήτρα του κράτους που θέλησε να αντικαταστήσει.

Εδώ εντοπίζεται η ούσα του σταλινικού αυταρχικού κρατισμού. Δεν πρόκειται συνεπώς για κάποια παραβίαση της σοσιαλιστικής νομιμότητας, ούτε για παρέκκλιση, αλλά για τις αναγκαίες συνέπειες κάποιων αρχικών στρατηγικών επιλογών που στη συνέχεια απολυτοποιήθηκαν μέσα στην τραχύτητα της ταξικής πάλης. Άλλα αυτό είναι μία άλλη ιστορία που συνδέεται με τα καθέκαστα της ανάπτυξης των σοσιαλιστικών κοινωνιών και ειδικά της Σοβιετικής Ένωσης, που από πρώτη χώρα της σοσιαλιστικής επανάστασης, στη διάρκεια μερικών δεκαετιών, μετατράπηκε στην υπερεθνική που εξαγει όχι πλέον επανάσταση αλλά τον πόλεμο και την κατάκτηση.

Είναι φανερό ότι η παρουσίαση των βασικών στρατηγικών θέσεων της ΙΙΙ Διεθνούς και η κριτική τους από το Νίκο Πουλαντζά, όπως και από άλλους μελετητές, δεν μπορεί να πάρει τη θέση της συγκεκριμένης ανάλυσης της ιστορίας των διαφόρων φάσεων της ΙΙΙης Διεθνούς ή της ιστορίας των επίμερους κομμουνιστικών κομμάτων και των συνθηκών μέσα στις οποίες τό καθένα πάλεψε. Ούτε αυτή η γενική έκθεση μπορεί να πάρει τη θέση της ιστορίας του κομμουνιστικού κινήματος κατά τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά απ' αυτόν. Η ιστορία αυτή, ή μάλλον οι ιστορίες αυτές, τώρα μόλις αρχίζουν να βλέπουν τό φως.

Είναι φανερό επίσης ότι η προηγούμενη έκθεση των στρατηγικών θέσεων, ενώ δεν είναι ή ιστορία, ωστόσο, περιγράφει και έννοσηματώνει μίαν ιστορική πραγματικότητα. Δηλαδή μάς παρέχει τις γενικές και κατευθυντήριες ιδέες με βάση τις οποίες κινήθηκαν τά κομμουνιστικά κόμματα. Πιο σωστά: μερικές από τις ιδέες με βάση τις οποίες πλάστηκαν και με βάση τις οποίες διαμόρφωσαν μίαν ορισμένη εσωτερική ιδεολογία, από τό μιά μεριά σαφέστατα περιχαρακωμένη, αλλά και προορισμένη να εισαχθεί στο εργατικό κίνημα ως ένιαίο, οίκουμενικό και καθολικό μοντέλο ύπαρξης της επαναστατικής διαδικασίας.

Ο Μάρξ έλεγε ότι «τό προλεταριάτο δεν έχει ως σκοπό να πραγματοποιήσει ένα ιδανικό αλλά να απελευθερώσει τά στοιχεία της νέας κοινωνίας». Ωστόσο ή στρατηγική της εφόδου ιστορικά υπήρξε ως γιγαντιαία επιχείρηση επιβολής ορισμένων προκατασκευασμένων ιδανικών που υποτίθεται ένσάρκωναν τό γενικό συμφέρον. Σήμερα, όμως, ύστερα από τη συγκεκριμένη ιστορική έμπειρία κανείς δεν θέλει να αλλάξει τον αυταρχισμό του σύγχρονου καπιταλισμού με τό δεσποτισμό του ύπαρκτου σοσιαλισμού. Η φοδερή είδηση για την επανάσταση του Όκτώβρη που κάποτε αναστάτωσε τον κόσμο είναι πλέον πολύ μακρινή.

Απ' ατή την άποψη έχει τεράστια σημασία να τονιστεί και να φανεί τό σαθρό έδαφος πάνω στο οποίο κινείται ή στρατηγι-

κή της εφόδου. Γιατί, κοντά στά άλλα, ή σημερινή βαθιά κρίση του κομμουνιστικού κινήματος αντιστοιχεί στην άφερεγγυότητα των παραδοσιακών στρατηγικών επιλογών. Και για ένα επιπλέον λόγο. Η στρατηγική της εφόδου, όπως την κωδικοποίησαν και ή θεωρητικοποίησαν από τά χρόνια της ΙΙΙης σταλινοποιημένης Διεθνούς, αποτέλεσε τον επαναστατικό δεκάλογο για τό εργατικό κίνημα. Περιβλημένη με τό κύρος του ΚΚΣΕ και της ΕΣΔΔ μετατράπηκε σε άκρογωνιαίο λίθο της πολιτικής των Κ.Κ.

Στήν πραγματικότητα ή στρατηγική αυτή -και εδώ θα ήθελα να επιμείνω λίγο, πηγαίνοντας πέρα από τις ανάλυσεις του Νίκου Πουλαντζά- κάλυπτε και εξωράιζε ιδεολογικά μίαν ορισμένη πολιτική πραγματικότητα: Του ρόλου δηλαδή που έπωμίζονταν τά κομμουνιστικά κόμματα στις χώρες του καπιταλισμού.

Θά προσπαθήσω να εξηγηθώ με άκρα συντομία. Ποιός είναι ο ρόλος των κομμουνιστικών κομμάτων στα χρόνια της Διεθνούς και άργότερα;

Αυτόνóητο. Νά πραγματοποιήσουν τό καθένα στον τόπο του τό σοσιαλιστική επανάσταση. Πότε όμως είναι ώριμη ή σοσιαλιστική επανάσταση; Πότε δηλαδή τό μοντέλο που προηγούμενα σκιαγραφήσαμε μπορεί να ενεργοποιηθεί και να τεθεί σ' έφαρμογή;

Η άπάντηση σ' αυτό τό ερώτημα δεν είναι αυτόνóητη.

Στις πολιτικές θέσεις και τις στρατηγικές επεξεργασίες όλων των κομμουνιστικών κομμάτων αναφέρεται ότι έρχεται ή ώρα της σοσιαλιστικής επανάστασης όταν ώριμάσουν οι ύποκειμενικές συνθήκες. Πράγμα που, από μιά άποψη, αποτελεί μίαν καταπληκτική ταυτολογία. Ωστόσο, ή εκτίμηση για την ώριμότητα των ύποκειμενικών και αντικειμενικών συνθηκών, γίνεται από τό επαναστατικό επιτελείο, δηλαδή την ήγεσία του κόμματος. Και για μίαν εποχή, που για δόλοκληρο τον κόσμο υπήρχε ένα και μόνο επαναστατικό κέντρο, υποτίθεται ή ήγεσία της Διεθνούς και άργότερα της Κομινφόρμ, ή εκτίμηση έναπόκειται αποκλειστικά σ' αυτό τό Κέντρο. Στήν πράξη, όμως, ή εκτίμηση είναι της αποκλειστικής εδθνης και άρμοδιότητας της Σοβιετικής Ένωσης, για την οποία συνολογείται ο πρωταγωνιστικός ρόλος, και του ΚΚΣΕ, στο οποίο αναγνωρίζεται ή ιδιότητα του κόμματος - οδηγού.

Ωστόσο σ' όλη τη μακρά διάρκεια που πάει από την άνοδο του σταλινισμού, και για πολλά κομμουνιστικά κόμματα, άκομη και της Δύσης, φτάνει ως τις μέρες μας, δεν θά βρει κανείς πουθενά και για καμιά χώρα του κόσμου μίαν παρόμοια εκτίμηση: ούτε στα χρόνια της Διεθνούς ούτε άργότερα. Κι ωστόσο πολιτικές κρίσεις υπήρξαν σωρό, γενικές λαϊκές κινητοποιήσεις επίσης, μέχρι και καθολικές εξέγέρσεις. Άκόμη και πετυχημένες επαναστάσεις πραγματοποιήθηκαν με την ήγεσία κομμουνιστικών κομμάτων όπως στή Γιουγκοσλαβία, την Κίνα ή τό Βιετνάμ. Για καμιά απ' αυτές τις περιπτώσεις τό παγκόσμιο επαναστατικό καθοδηγητικό κέντρο δεν εκτίμησε ότι είχαν συγκεντρωθεί οι κατάλληλες ύποκειμενικές και αντικειμενικές συνθήκες.

Άλλά περί τίνος πρόκειται; Η ρήση περί ώριμότητας των ύποκειμενικών και αντικειμενικών συνθηκών μέσα στις αντικειμενικές συνθήκες, συμπεριλαμβάνει τον εύνοικό συσχετισμό

τών διεθνών δυνάμεων. Συναντάμε έτσι τόν παράγοντα Σοβιετική Ένωση. Μέ την έννοια ότι η δύναμη του ιμπεριαλισμού έχει μειωθεί και αδυνατεί να επέμβει από τη μία μεριά, ενώ από την άλλη μεριά η δύναμη του σοσιαλιστικού στρατοπέδου αφενός έχει αυτή καθαυτή αύξηθεί, αφετέρου έχει μεγαλώσει ή επιρροή του, στη συγκεκριμένη χώρα.

Η μελέτη των στρατηγικών κειμένων του κομμουνιστικών κομμάτων -και εδώ δεν χρειάζεται να αναφερθώ σε καμιά ιδιαίτερη περίπτωση γιατί όλες είναι πανομοιότυπες- δείχνει ότι υπάρχει ένα κρίσιμο σημείο: ο ρόλος της Σοβιετικής Ένωσης, από τόν οποίο και εξαρτάται η επιτυχία της επανάστασης, ή η ενεργοποίηση της στρατηγικής της εφόδου. Σ' αυτή την, άφατη, κατά κάποιο τρόπο, στρατηγική, ώριμες είναι οι συνθήκες όταν υπάρχει άκτινοβολία των κατακτήσεων του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, όταν η άκτινοβολία αυτή έχει πάρει τέτοιες διαστάσεις ώστε μεγάλες δυνάμεις πλέον πιστεύουν σ' αυτήν, όταν, ακόμη, η ίδια η Σοβιετική Ένωση έχει την αντικειμενική δυνατότητα να δράσει τουλάχιστο σά δύναμη αποτροπής της ιμπεριαλιστικής επέμβασης, πράγμα που τελικά μόνο η ίδια μπορεί να τό κρίνει. Τότε λοιπόν η κυοφορούμενη επανάσταση, έχοντας ιδεολογικό όραμα για τις μάζες, (δηλαδή τό μοντέλο σοσιαλισμού που προβάλλει η ΕΣΣΔ), έφόσον τό όραμα αυτό έχει διαδοθεί πλατιά στις μάζες και μέ βάση αυτό έχουν οργανωθεί, όταν υπάρχει ένα κόμμα που οδηγεί και καθοδηγεί τη λαϊκή διαθεσιμότητα και, τέλος, όταν η επανάσταση έχει καλυμμένα τά νώτα της και μπορεί να λάβει δραστηκή ύποστήριξη από τό σοσιαλιστικό στρατόπεδο, τότε και μόνο τότε, ή κατάσταση, σύμφωνα μέ την πεμπτουσία αυτής της στρατηγικής, είναι ώριμη και ή γενική έφοδος για την κατάκτηση της εξουσίας, μέ τη μορφή εξέγερσης, γενικής επαναστατικής απεργίας ακόμη και εκλογικά, είναι δυνατή.

Η στρατηγική αυτή έχει ένα κρίσιμο σημείο: ότι ή εκτίμηση για τις συνθήκες που επικρατούν στη δοσμένη κοινωνία δεν έναπόκειται στο ίδιο τό κίνημα της χώρας αλλά στη Σοβιετική Ένωση. Τά κινήματα έτσι και τά ΚΚ άπαλλοτριώνονται από τις κύριες πολιτικές τους ευθύνες και λειτουργίες. Άπολιτικοποιούνται από την κορυφή ως τη βάση. Τό αποτέλεσμα όμως ιστορικά υπήρξε ή εξάρτηση των ΚΚ από τό μοναδικό επαναστατικό κέντρο και ή ύπαγωγή τους στις ανάγκες της σοβιετικής πολιτικής. Γιατί ή ΕΣΣΔ, για λόγους που άφορούσαν τά κρατικά της συμφέροντα, τά καταδίκασε στη φάση άναμονής και τά μετέτρεπε σε έξωτερικές, μέσα στη σφαίρα του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού, δυνάμεις στήριξης και υπεράσπισης του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Κάποτε μάλιστα αυτό λεγόταν και ρητά: τό πρώτο καθήκον των κομμουνιστικών κομμάτων και των κομμουνιστών είναι ή υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης.

Είναι αυτόνόητο ότι ή κατάσταση αυτή σήμερα, σε γενικές γραμμές, τείνει να ξεπεραστεί. Τό ρεύμα του εύρωκομμουνισμού, άν κάτι σημαντικό έχει προσφέρει στο εργατικό κίνημα της Εύρώπης είναι ότι, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο αποδεσμεύει τεράστιες λαϊκές μάζες από τη μέγγενη της άναμονής και τις στρέφει προς τούς έσωτερικούς ταξικούς-κοινωνικούς αγώνες. Όσοόσο, παρά τις ραγμές της αυτή ή στρατηγική δεν έχει πάψει να υπάρχει και να έπενεργεί αποδιοργανωτικά. Η

περίπτωση του Άφγανιστάν τόν τελευταίο καιρό εικονίζει άρκετά καλά την άνθεκτικότητα αυτού του παλιού μοντέλου, αλλά και ύπογραμμίζει τις τεράστιες προσπάθειες, πολιτικές και θεωρητικές, που χρειάζονται για να ξεπεραστεί δλοκληρωτικά.

Στό σημείο αυτό συναντάμε τη δραστικότερη και μακροβιότερη επίδραση του σταλινισμού πάνω στα κομμουνιστικά κόμματα, ίσως πολύ πιο δραστική, άν και όμόρροπη, μέ τό χαρακτήρα κόμματος που ο σταλινισμός κατάφερε να επιβάλλει, την καθιέρωση μις όρισμένης έσωκομματικής ζωής, την επιλογή ενός όρισμένου πολιτικού προσωπικού που συνεχώς άναπαράγεται στη βάση της άρχικης μήτρας κλπ. Κάπως έτσι, και άντιπαρέρχομαι τά τεράστια ιστορικά προβλήματα που θέτει αυτή ή διατύπωση, τά κομμουνιστικά κόμματα, από δυνάμεις και πρωτοπόρα στοιχεία της κοινωνικής άλλαγής, μετατράπηκαν σε δυνάμεις στήριξης των κρατικών συμφερόντων της ΕΣΣΔ. Όχι δέβαια μέ τη βοήθεια πρακτόρων και κομματικών άστυνομιών όπως τό θέλει μία παλιά άντικομμουνιστική παράδοση. Άλλά μέ την έσωτερικήυση στα έπιμέρους κομμουνιστικά κινήματα των βασικών χαρακτηριστικών του σταλινισμού, τόν έγκλιματισμό των βασικών γνωρισμάτων που μάλιστα στα χρόνια του τιτάνιου αγώνα της άντιφασιστικής αντίστασης ένισχύθηκαν, έκλαϊκεύτηκαν, απέκτησαν λαϊκή βάση και άπτήχηση που ξεπέρασε τά όρια του κόμματος. Τότε ήταν που ο σταλινισμός δέθηκε μέ δεσμούς αίματος γι' αυτό και πήρε τη θέση λυτρωτικής ιδεολογίας, κι άς θεωρούμε σήμερα, όσοι τέλος πάντων τό θεωρούμε, ότι δεν έχει να κάνει μέ τη λυτρωτική φύση του μαρξισμού και του σοσιαλισμού. Και σάν έγκλιματισμένη ιδεολογία που ήταν ο σταλινισμός -και όχι δύσμορφη εκβάλαση όπως είπαν- έθρεψε και θρέφει συνεχώς στο έσωτερικό των κινήματων τούς ιδεολογικούς και τούς οργανωτικούς όρους άναπαραγωγής του.

Άς ξανάρθουμε όμως στη στρατηγική της εφόδου τονίζοντας ένα σημείο. Η κριτική της ίσοδυναμεί μέ την άνάδειξη του πραγματικού πολιτικού νοήματος της πού, όπως προσπάθησα να δείξω, δεν είναι άλλο από την ύπαγωγή του κινήματος στις άνάγκες της Σοβιετικής Ένωσης. Η κριτική του Πουλαντζά δείχνει πώς ή εργαλειική άντίληψη για τό κράτος και ή σύνδρομη περιφρόνηση των θεσμών της άντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, (θεσμών που καθιερώνουν μία κάποια άντικειμενικήτητα στις σχέσεις κράτους - πολίτη ακόμη και στο πλαίσιο της μεταβατικής περιόδου του σοσιαλισμού, όπου τό κράτος ακόμη ύπάρχει και δεν έχει μετατραπεί σε άμεση κοινωνική δύναμη), οδηγούν άναγκαστικά σε ένα μοντέλο στρατηγικής άκίνησις ή πραξικοπηματικού άκτιδισμού. Θά πρέπει όμως να πάμε άκόμη πιο πέρα. Και να δούμε ότι αυτή ή στρατηγική άκίνησις σημαίνει έσωτερικήυση σ' ένα κίνημα της πίστης ότι μόνο μέ τη συνδρομή της Σοβιετικής Ένωσης μπορεί να ύπάρξει ή άντικαπιταλιστική ρήξη.

Και αυτή είναι κατά τη γνώμη μου ή πιο δλέθρια συνέπεια του σταλινισμού και της στρατηγικής της εφόδου. Γιατί τό λαϊκό κίνημα άντί να βασίζεται στις δικές του δυνάμεις που άναδεικνύει ή ταξική πάλη, άντί να δρά για την ένότητά του και τη μαζικότητά του, άντί να παλεύει για τό μετασχηματισμό των κρατικών μηχανισμών πριν από τη φάση της μεγάλης ρήξης, βρίσκεται πάντα πίσω από την πραγματικότητα, έγκλω-

βίζεται στην αναμονή των ευνόικων συνθηκών που δεν είναι άλλες από την ενδυνάμωση της Σοβιετικής Ένωσης, την άκτινοβολία των κατακτήσεων του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, όταν δεν είναι πολύ απλά ή πίστη στο σύγχρονο 'Αγαθάγγελο: δηλαδή το πλησίασμα του Κόκκινου Στρατού, κατά το πρότυπο όρισμένων λαϊκών δημοκρατιών στο τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Βρισκόμαστε έτσι μακριά από τη μαρξιστική προοπτική και το δημοκρατικό σοσιαλισμό. Όπως τονίζει ο Πουλαντζάς, συνεχίζοντας τις αναλύσεις των κλασικών του μαρξισμού πρέπει να έχουμε μία συνολική προοπτική θεώρηση για το μαρξισμό του Κράτους, θεώρηση που περιέχει δυο στενά συναρθρωμένες μεταξύ τους διαδικασίες: το ριζικό μετασχηματισμό του κράτους και ταυτόχρονα την ανάπτυξη της άμεσης δημοκρατίας στη βάση. Η προοπτική αυτή συνιστά το στρατηγικό στόχο. Αν όμως έτσι έχουν τα πράγματα, τότε η πίστη στον πρωταγωνιστικό ρόλο της ΕΣΣΔ αποτελεί φενάκη και αποπροσανατολισμό τουλάχιστον ως προς το κύριο: την απόνεκρωση του κράτους. Πλήν κι αν πιστέψουμε ότι σίτις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, όπως λέχτηκε, ο μαρξισμός του κράτους περνάει μέσα από το δυνάμωμά του.

Η κριτική, πολιτική και θεωρητική, αυτής της αντίληψης θά μās επιτρέψει να ξεκολλήσουμε από μία παράδοση που

Θεωρητικές τοποθετήσεις και πρακτικές επιλογές στο έργο του Νίκου Πουλαντζά: άντινομία ή συμπληρωματικότητα;

Κώστας Φιλίνης

Η ύπαρξη εξελίξεων σίτις αναλύσεις, και αναθεωρήσεων στα συμπεράσματα του Ν. Πουλαντζά, μέσα σ' ένα διάστημα δέκα πέντε περίπου ετών, είναι γεγονός άναμφισβήτητο, που άλλωστε τό επισημαίνει και ο ίδιος. Οί εξελίξεις αυτές εκφράζονται και σέ βασικές πολιτικές του θέσεις.

Βέβαια θά έπρεπε εϋθύς εξ αρχής νά τονίσουμε ότι ενώ ο Ν. Πουλαντζάς συμμετείχε στην πρακτική δραστηριότητα της κομματικής του όργάνωσης του ΚΚΕ έσωτερικού, και φυσικά έπαιρνε μέρος στη συζήτηση και έπεξεργασία και της τρέχουσας πολιτικής του Κόμματος, πολλές φορές μέ πάθος και άρκετές φορές και μέ διαφωνίες προς την πολιτική γραμμή του Κόμματος, έν τούτοις ό τρόπος που ο Ν. Πουλαντζάς έχει επιδράσει, και θά επιδράσει και στο μέλλον πάνω στη θεωρία και στην πολιτική αντίληψη του κομμουνιστικού κινήματος και ειδικότερα του άναγεωτικού κομμουνιστικού κινήματος στη χώρα μας, δεν είναι βασικά οί τοποθετήσεις του στα θέματα της πολιτικής συγκυρίας, αλλά πολύ περισσότερο οί ίδιες οί θεωρητικές του έπεξεργασίες. Έξ άλλου ο ίδιος ο Πουλαντζάς έδινε μεγαλύτερη σημασία στο θεωρητικό του έργο άπ' ό,τι σίτις τοποθετήσεις του στα θέματα της τρέχουσας πολιτικής, ενώ παράλληλα πίστευε ότι ή θεωρητική του δουλειά, που συνδεόταν άλλωστε μέ τό επάγγελμά του, μπορούσε νά αποτελέσει

παραγνωρίζει, σέ τελευταία άνάλυση, τά κινήματα κοινωνικής κριτικής, παλιά και νέα, και μόνο πολιτικές καταστροφές έχει προκαλέσει. Γιατί αυτό που λέμε ό μέσος άνθρωπος προβάλλοντας τό βιωμένο παρελθόν στο παρόν του και τό μέλλον του, άναπλάθοντας μιά όρισμένη ιστορία γεμάτη καταστροφές και άναγνωρίζοντας στα σημερινά πολιτικά σχήματα όλα τά βασικά γνωρίσματα που του άνακαλούν τίς εικόνες της καταστροφής, της άνεπάρκειας και της άκινήσιας, στρέφεται προς άλλες κατευθύνσεις.

Τό πρόβλημα λοιπόν συνοψίζεται, μέ τά λόγια του Πουλαντζά ως έξης: «Πώς θά συλλάβουμε τη δυνατότητα για ένα ριζικό μετασχηματισμό του κράτους, συναρθρωίνοντας τη διεύρυνση και την έμβάθυνση των θεσμών της άντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των πολιτικών έλευθεριών μέ την πλατιά ανάπτυξη μορφών της άμεσης δημοκρατίας στη βάση και τη γονιμοποίηση αυτοδιαχειριστικών έστιών;» Έδώ έντοπίζονται τά ούσιαστικά στρατηγικά προβλήματα του δημοκρατικού δρόμου προς τό σοσιαλισμό και του δημοκρατικού σοσιαλισμού. Από την άπάντηση που θά πάρουν τά έρωτήματα αυτά έξαρτάται ή νέα πορεία του σοσιαλισμού: από την άπάντηση που θά δώσει δηλαδή ή ταξική πάλη. Γιατί άλλος δρόμος δεν ύπάρχει από εκείνον που χαράζουν οί λαϊκοί άγώνες.

στοιχείο μιάς τμηματικής του συμβολής στη συλλογική έπεξεργασία της πολιτικής γραμμής του Κόμματος και του κινήματος.

Παρ' όλα αυτά, οί άλλες που σημειώνονται σίτις πολιτικές τοποθετήσεις του Πουλαντζά φωτίζουν από μιά άποψη, όχι δευτερεύουσα, τη σημασία των θεωρητικών του έπεξεργασιών. Γι αυτό και έχουν γενικότερο ένδιαφέρον και θά σταθώ ένδεικτικά σέ μερικές άπ' αυτές.

Αν έξετάσουμε, π.χ., τό βιβλίο του Πολιτική Έξουσία και Κοινωνικές τάξεις του 1968, θά δούμε πώς έξακολουθεί εδώ νά άναφέρεται ή άναγκαιότητα της δικτατορίας του προλεταριάτου, όπως και ή διατύπωση για την άνάγκη νά συντριβεί ή κρατική μηχανή σάν προϋπόθεση κάθε δρόμου προς τό σοσιαλισμό. Αντίθετα, ή δυνατότητα επιδίωξης διαρθρωτικών άλλων μέσω της ταξικής πάλης της εργατικής τάξης δεν άπορρίπτεται μέν ρητά, αλλά ούτε έξετάζεται, ούτε καν άναφέρεται. Κατά τον ίδιο τρόπο δεν γίνεται καμιά άναφορά στο δημοκρατικό δρόμο προς τό σοσιαλισμό. Γι αυτό άλλωστε, και όσοι κυριαρχήθηκαν από νεοδογματικές άντιλήψεις, παρεξήγησαν σέ σημαντικό βαθμό τίς αρχικές αυτές τοποθετήσεις του Ν. Πουλαντζά και κατοπινά, σέ μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, άπογοιτεύτηκαν άπ' αυτόν. Έξ άλλου μέσα στο χρονικό διάστημα 1968 έως 1978 σημειώθηκαν και άλλες άλλες σίτις πολιτικές τοποθετήσεις του Πουλαντζά. Αναφέρω π.χ. την εξέλιξη των άπόψεών του για τη διαδικασία άνατροπής των δικτατοριών στην Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία. Λέει π.χ. στο βιβλίο του «Η κρίση των δικτατοριών»: «Ένα είναι δέβαιο: οί χώρες αυτές απέδειξαν ή άποδεικνύουν ότι ή άνατροπή του δικτατορικού καθεστώτος είναι δυνατή άκόμη κι όταν δεν ύπάρχει ταύτιση της διαδικασίας έκδημοκρατισμού μέ τη διαδικασία έθνικής άπελευθέρωσης και μετάδσης στο σοσιαλισμό, και μάλιστα ότι ή άνατροπή της δικτατορίας συντε-

λείται, τόν πρώτο τουλάχιστο καιρό, κάτω από την ήγemonία της ένδογενούς άστικής τάξης. Τό γεγονός αυτό δέν ήταν διόλου προφανές γιά όλους, την περίοδο της αντίστασης: πολύ συχνά θεωρούσαμε αυτή την άστική τάξη άνίκανη νά πάρει τέτοια θέση, νά παίξει τέτοιο ρόλο σέ μιά συγκυρία πραγματικής ρήξης καί άντικατάστασης μās μορφής κράτους (της δικτατορίας) από μάν άλλη (την άστική «δημοκρατία»). Σπεύδω νά παραθέσω σέ συνέχεια καί ένα άλλο άπόσπασμα γιά νά μήν παρεξηγηθεί ή πιό πάνω θέση του Πουλαντζά. Αναφέρει τό εξής: «Αν ή άνατροπή των δικτατορικών καθεστώτων είναι ή θά είναι μακροπρόθεσμα μία κατάκτηση του εργατικού κινήματος, γιά την ώρα άποτελεί νίκη της ένδογενούς άστικής τάξης που θγαίνει -ας μήν τό ξεχνάμε- κατά κάποιον τρόπο προσωρινά ενισχυμένη. Η κατάσταση αυτή συντελεί στή χαρακτηριστική άσάθθεια της διαδικασίας εκδημοκρατισμού στίς χώρες που μās άπασχολούν».

Η πιό έντυπωσιακή όμως άλλαγή πολιτικών τοποθετήσεων του Πουλαντζά περιέχεται μέ άπόλυτη πιά σαφήνεια ιδιαίτερα στο τελευταίο του διδλίο «Τό κράτος, ή έξουσία, ό σοσιαλισμός». Δέ χρειάζεται νά σās κουράσω μέ έκτεταμένα άποσπάσματα. Τό δέβαιο είναι ότι σημειώνεται μιά σαφέστατη προσχώρηση του Πουλαντζά στο εύρύ ρεύμα του Εύρωκομμουνισμού. Είναι πασίγνωστη ή διακηρυχτική του φράση ότι γιά τίς συνθήκες τουλάχιστο της Δυτικής Εύρώπης «ό σοσιαλισμός θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά ύπάρξει καθόλου». Καί τονίζοντας ότι δέν θά έπρεπε νά πέσουμε στην παγίδα του διλήμματος «άμεση ή αντιπροσωπευτική δημοκρατία» τοποθετεί τους νέους όρους του προβλήματος: «Πώς θά συλλάβουμε ένα ριζικό μετασχηματισμό του κράτους συναρθρώνοντας τό πλάτεμα καί τό δάθεμα των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας καί των ελευθεριών (που στάθηκαν επίσης μιά κατάκτηση των λαϊκών μαζών) μέ την άνάπτυξη των μορφών άμεσης δημοκρατίας στη βάση καί τόν πολλαπλασιασμό των αυτοδιαχειριστικών έστιών. Έδώ θρίσκεται τό βασικό πρόβλημα ενός δημοκρατικού δρόμου προς τό σοσιαλισμό καί ενός δημοκρατικού σοσιαλισμού». Καί άναφερόμενος τέλος στο έπίμαχο θέμα της δικτατορίας του προλεταριάτου λέει τά εξής πολύ σημαντικά κατά τη γνώμη μου: «Η δικτατορία του προλεταριάτου ήταν στον Μάρξ μιά στρατηγική έννοια σέ πρακτική κατάσταση, λειτουργώντας τό περισσότερο σαν κατευθυντήριο σήμα. Αναφερόταν στην ταξική φύση του κράτους, στην άνάγκη του μετασχηματισμού του έν όψει της μετάβασης στο σοσιαλισμό, καί μέ τη διαδικασία μαρasmus του κράτους. Αν αυτά στά όποία αναφερόταν παραμένουν πάντοτε άληθινά, ή έννοια αυτή στη συνέχεια είχε μιά συγκεκριμένη ιστορική λειτουργία: συσκότισε τό βασικό πρόβλημα, τό πρόβλημα της συνάρθρωσης μās μετασχηματισμένης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας καί της άμεσης δημοκρατίας στη βάση. Αυτές είναι οι πραγματικές αίτίες που δικαιώνουν κατά τη γνώμη μου, την εγκατάληψη της καί όχι γιατί αυτή ή έννοια κατέληξε νά ταυτιστεί μέ τό σταλινικό ολοκληρωτισμό καί μόνο».

Μιλάει ύστερα γιά την κατάληψη της κρατικής έξουσίας στίς συνθήκες των άναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών ως εξής: «Ο δημοκρατικός δρόμος προς τό σοσιαλισμό είναι μιά μακρά διαδικασία, όπου ό άγώνας των λαϊκών μαζών όέ στοχεύει πιά στη δημιουργία μās πραγματικής δυναδικής έξου-

σίας, παράλληλης καί έξωτερικής ως προς τό κράτος». ... «Αυτή ή μακρά διαδικασία κατάληψη της έξουσίας... συνίσταται βασικά στην άνάπτυξη, ενίσχυση, συντονισμό καί διεύθυνση των διάχυτων κέντρων αντίστασης που διαθέτουν πάντοτε οι μάζες μέσα στα κρατικά δίκτυα, μέ ταυτόχρονη δημιουργία καί άνάπτυξη καινούργιων, κατά τρόπο που αυτά τά κέντρα μέσα στο στρατηγικό πεδίο του Κράτους, νά μετατραπούν στα πραγματικά κέντρα της άληθινής έξουσίας».

Τέλος τονίζει ότι ό ριζικός μετασχηματισμός του Κράτους σέ μιά δημοκρατική μετάβαση στο σοσιαλισμό δέν μπορεί πιά νά είναι αυτό που παραδοσιακά όριζόταν σά σπάσιμο ή καταστροφή του κρατικού μηχανισμού.

Είναι φανερό ότι έχει μεγάλη θεωρητική καί πρακτική σημασία νά δοθούν σωστές εξηγήσεις σ' αυτές τίς άλλαγές στίς πολιτικές τοποθετήσεις του Νίκου Πουλαντζά. Ο ίδιος παρέχει μερικά στοιχεία «αυτοκριτικής» του στην άπάντησή του στον Μίλιμπαντ στίς άρχές του 1976, που μās δοηθάνε νά άναζητήσουμε αυτές τίς εξηγήσεις.

1. Αναφέρεται ό ίδιος σ' έναν όρισμένο θεωρητικισμό του που τόν άποδίδει -σωστά κατά τη γνώμη μου- στίς έπιπτώσεις που είχε πάνω του ή έξαιρετικά άκαμπτη έπιστημολογική θέση που συμμεριζόταν μέ τόν Άλτμυσέρ καί που έφτανε νά δημιουργεί την έντύπωση ότι ή θεωρητική διαδικασία περιέχει τάχα ή ίδια τά κριτήρια γιά την έπικύρωσή της ή την έπιστημονικότητά της. Είναι φανερό ότι ό θεωρητικισμός αυτός ύποχωρεί μέ την άνάπτυξη καί εξέλιξη των αναλύσεων του Ν. Πουλαντζά.

2. Μιά άλλη σωστή διαπίστωση του Πουλαντζά είναι ότι στο διδλίο του Πολιτική έξουσία καί κοινωνικές τάξεις δέν τόνισε άρκετά την πρωτοκαθεδρία της ταξικής πάλης σέ σχέση μέ τόν κρατικό μηχανισμό. Αυτό άρχίζει νά ξεπερνιέται πιό άποφασιστικά στο διδλίο του Κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό, όπου τονίζεται ιδιαίτερα πώς τό Κράτος πρέπει νά τό βλέπουμε σά μιά σχέση, ή άκριβέστερα σαν τό συμπύκνωμα μās σχέσης άνάμεσα σέ τάξεις που πάλεβουν.

3. Ο Πουλαντζάς σημειώνει πώς ή άνάπτυξη των ταξικών άγώνων στην Εύρώπη μετά τό 1968 είχε σοβαρές έπιπτώσεις πάνω του. Είναι φανερό πώς τό γεγονός αυτό τόν έπεισε ότι ύπήρχαν όλες οι δυνατότητες ώστε ή επιδίωξη δημοκρατικών διαρθρωτικών άλλαγών στους θεσμούς νά έχει επαναστατικό χαρακτήρα, χωρίς νά έκφυλιστεί σ' ένα ρεφορμισμό σοσιαλδημοκρατικού τύπου.

Περιορίζομαι μόνον στα πιό πάνω καί θά ήθελα νά μου επιτραπεί νά προχωρήσω σέ μερικές έπισημάνσεις.

Η πρώτη είναι ή εξής: Ο Ν. Πουλαντζάς κατηγορήθηκε ότι οι θεωρητικές του αναλύσεις δέ στηρίζονται στη διερεύνηση πραγματικών γεγονότων. Νομίζω ότι ό ίδιος έχει σέ σημαντικό βαθμό δίκιο όταν τό άρνείται. Αυτό που κατά τη γνώμη μου συμβαίνει στην πραγματικότητα είναι ότι στο διδλίο του Πολιτική έξουσία καί κοινωνικές τάξεις οι συγκεκριμένες του αναλύσεις αναφέρονται πολύ περισσότερο σέ γεγονότα της εποχής του Μάρξ, πάνω στα όποια είχε κάνει ό ίδιος ό Μάρξ τίς δικές του αναλύσεις. Ήταν τό άναγκαίο τίμημα που πλήρωνε ό Πουλαντζάς γιά μιά του «έπιστροφή στίς πηγές»: Έπρόκειτο γιά την πνευματική άνάγκη των κομμουνιστών μετά τό 20ο

Συνέδριο του ΚΚΣΕ να γνωρίσουν τον Μάρξ και τον Λένιν πού τούς ξέρανε παραμορφωμένους από τον περίφημο μαρξισμό-λενινισμό του σταλινικού δογματισμού. Τό αποτέλεσμα ήταν ότι σ' αυτό τό βιβλίο τά γεγονότα της εποχής του μονοπωλιακού καπιταλισμού υπάρχουν κατά ανεπεξέργαστο κυρίως τρόπο. Έδώ κατά τή γνώμη μου οφείλονται κυρίως οι ελλείψεις των θεωρητικών επεξεργασιών του Πουλαντζά σ' αυτό τό βιβλίο. Καί είναι πολύ φυσικό, όταν στά κατοπινά του έργα ο Πουλαντζάς καταπιάνεται πολύ περισσότερο μέ συγκεκριμένες αναλύσεις γεγονότων της σύγχρονης εποχής του μονοπωλιακού καπιταλισμού, τά θεωρητικά του συμπεράσματα να υφίστανται κατά ένα νομοτελειακό θά έλεγα τρόπο, αλλαγές και τροποποιήσεις.

Μιά δεύτερη επισήμανση πού θά ήθελα να κάνω είναι ή παρακάτω: Έχει διατυπωθεί ή άποψη ότι στά έργα του Πουλαντζά *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό και τό κράτος, ή έξουσία, ό σοσιαλισμός*, όπου σημειώνεται ή σαφέστερη προσέγγισή του στο ρεύμα του Εύρωκομμουνισμού, υπάρχει τάχα μία τομή στη θεωρητική πορεία του Πουλαντζά. Έγώ θά ύποστήριζα πώς όσο σημαντικές κι άν είναι οι εξέλιξεις στις πολιτικές θέσεις του Πουλαντζά, ώστόσο τομή στο θεωρητικό του έργο δέν υπάρχει. Γιατί κατά τή γνώμη μου αυτό πού προσδιόρισε από θεωρητική άποψη τήν τέτοια εξέλιξη του Πουλαντζά είναι βασικά ή θεωρία του για τή σχετική άυτονομία του Κράτους πού διατυπώνεται ήδη από τό 1968 στην *Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις*. Άν ό Μάρξ είχε άναφερθεί ρητά σέ μία σχετική άυτονομία του καπιταλιστικού κράτους μονάχα σέ όρισμένες φάσεις του (π.χ. σέ συνθήκες ταξικών δυνάμεων σέ ίσορροπία όπως στο κράτος του Ναπολέοντα του Γ'), είναι γνωστό ότι ό Πουλαντζάς γενίκευσε και καθολοίκευσε αυτή τή σχετική άυτονομία του καπιταλιστικού κράτους σά χαρακτηριστικό του Καπιταλιστικού Τρόπου Παραγωγής γενικά. Αυτό δέ μπορούσε παρά να έχει τις συνέπειές του. Γιατί άν ή σχετική άυτονομία του Κράτους όπως τήν ανέλυσε ό Μάρξ για τό Κράτος του Ναπολέοντα του Γ' είχε τις προεκτάσεις της στο καθεστώς της δυαδικής έξουσίας στη Ρωσία στους δεκά μήνες πριν τήν Όκτωβριανή Έπανάσταση, γιατί δέν θά ήταν λογικό να άναζητηθούν οι προεκτάσεις αυτής της γενικά πιά ισχύουσας σχετικής άυτονομίας του καπιταλιστικού Κράτους σέ μία κατάσταση κρίσης του καπιταλισμού, όπως ή σημερινή διαφθωτική κρίση, για να διερευνηθούν θεωρητικά και πρακτικά οι επαναστατικές δυνατότητες ενός αγωνιστικού δρόμου διαφθωτικών δημοκρατικών αλλαγών προς τό σοσιαλισμό;

Νά γιατί πιστεύω πώς ή θεωρία του Πουλαντζά για τή σχετική άυτονομία του Κράτους θά έπρεπε ίσως να θεωρηθεί σάν ή πιο σημαντική θεωρητική συνεισφορά του Πουλαντζά στον Εύρωκομμουνισμό.

Και γι αυτόν ακριβώς τό λόγο ή προσχώρηση του Πουλαντζά στον Εύρωκομμουνισμό είχε χαρακτήρα όχι παθητικό, αλλά σαφώς ενεργητικό και δημιουργικό.

Και μία τελευταία επισήμανση: ό Ν. Πουλαντζάς, άναφερόμενος στά δραματικά γεγονότα της Χιλής λέει ότι: «τό τέλος του πειράματος. Άλλιέντε δέν σχετίζεται μόνο μέ τήν άπουσία ριζικών μετασχηματισμών του κράτους, αλλά επίσης και μέ τό

γεγονός ότι ή παρέμβαση της αστικής τάξης, πού εδράζεται σ' αυτή τήν άπουσία, έγινε δυνατή εξαιτίας της ρήξης των συμμαχιών ανάμεσα στις λαϊκές τάξεις». Γίνεται εδώ μία έμμεση άναφορά σ' ένα σημαντικό στοιχείο της στρατηγικής του δημοκρατικού δρόμου προς τό σοσιαλισμό: πρόκειται για τήν άνάγκη να άποφεύγονται οι κάθετες διαιρέσεις μέσα στο λαό, πού επιτρέπουν στις αντιδραστικές δυνάμεις να έπεμβαίνουν για ν' άνακόψουν τήν πορεία του λαϊκού κινήματος. Παράδειγμα: ή εγκατάλειψη της τριτοδιεθντικής στρατηγικής της δυαδικής έξουσίας, της άποφασιστικής άναμέτρησης, σημαίνει ότι τό λαϊκό κίνημα δέν πρέπει να προσφέρει τή δυνατότητα στις αντιδραστικές δυνάμεις να σπρώχνουν οι ίδιες τά πράγματα σέ μία άποφασιστική στιγμή άναμέτρησης, μέ στόχο τό εύκολότερο τσάκισμα του λαϊκού κινήματος. Γι' αυτό και οι από στενή κομματική σκοπιά τεχνητές πολώσεις ανάμεσα σέ κόμματα μπορούν να προκαλέσουν κάθετους διαχωρισμούς μέσα στα λαϊκά στρώματα, ασύμφωνους και επιζήμιους για τό λαϊκό κίνημα. Ένώ, από τήν άλλη μεριά, τά αυτόνομα μαζικά λαϊκά κινήματα και οι άγώνες πού μπορούν να συσπειρώνουν τις εργαζόμενες λαϊκές μάζες ακόμη και άσχετα από κομματική τοποθέτηση, μπορούν, κάτω από όρισμένους όρους, να συμβάλλουν και σέ ουσιαστικές δομικές αλλαγές και σέ ταυτόχρονη βαθύτερη συνειδητοποίηση των εργαζομένων. Νά γιατί τά κόμματα της εργατικής τάξης θά πρέπει να δίνουν ξεχωριστό βάρος στην άνάγκη της άυτονομίας των μαζικών λαϊκών κινήματων.

Θά ήθελα να κλείσω τήν παρέμβασή μου μέ μία παρατήρηση: Η περίπτωση της πιο πάνω εξέλιξης του Πουλαντζά, όσον άφορά τις πολιτικές του θέσεις, όταν έξεταστεί προεκτικά κάτω από ποιούς συγκεκριμένους όρους πραγματοποιήθηκε, γίνεται πολύ διδακτική ιδιαίτερα μάλιστα για τους αγωνιστές πού άσχολούνται περισσότερο μέ τήν πρακτική πολιτική δραστηριότητα, τή δραστηριότητα πού έπενεργεί άμεσα πάνω στην πολιτική συγκυρία. Πρόκειται για τήν «*άπόλυτη άναγκαιότητα*», όπως τονίζει ό Πουλαντζάς «*να αντιμετωπίζονται θεωρητικά τά συγκεκριμένα γεγονότα*». Και πώς «*όταν παραμελεί κανείς τή θεωρία καταλήγει να μίν κατορθώνει να προσέξει τό συγκεκριμένο*».

Άν κάτι δοθήσε τον Πουλαντζά να προσεγγίσει δημιουργικά και χωρίς δογματισμό τά σημερινά συγκεκριμένα προβλήματα πού άπασχολούν τον Εύρωκομμουνισμό, είναι ότι ποτέ δέν παραμέλησε τή θεωρία.

Αύταρχικός κρατισμός και κρίση των κομμάτων: τά νέα προβλήματα της κρίσης

Christine Buci-Glucksmann

Άγαπητοί φίλοι. Μέ πολλή συγκίνηση έρχομαι εδώ, στην Αθήνα, να μιλήσω μαζί σας για τό Νίκο Πουλαντζά, πού ύπήρξε φίλος μου για δέκα πέντε χρόνια, σύντροφος σέ πολ-

λούς θεωρητικούς και πολιτικούς άγώνες, από τούς άγώνες του 1968 ως τή μάχη της Ένωμένης Άριστερας στη Γαλλία. Άν δέχτηκα νά τό κάνω, κι' εύχαριστώ τούς οργανωτές, δέν είναι μόνο εξαιτίας του κοινού αυτού αγωνιστικού και θεωρητικού παρελθόντος. Είναι κυρίως γιατί ή θεωρητική μαρξιστική του σκέψη, ποτέ δογματική, πάντοτε σέ έργήγορη, μου φάνηκε πάντα αίχμηρή και διαυγής, και πιστεύω πώς άποτελεί στην Έλλάδα, στη Γαλλία αλλά και άλλου, ένα όπλο συζήτησης και άγώνα μέσα στις δύσκολες πολιτικές συγκυρίες πού ζούμε. Άποτελεί ένα είδος στρατηγικής κατεύθυνσης στο δρόμο αυτού πού ο Νίκος Πουλαντζάς άποκάλεσε, στη συνέντευξή του στο «Marxism Today», «άριστερό εύρωκομμουνισμό». Γι' αυτό δέν θέλησα νά επιχειρήσω μιά συνολική παρουσίαση της θεμελιακής συμβολής του στη μαρξιστική πολιτική θεωρία. Προσπάθησα νά ανασυγκροτήσω τούς μεγάλους άξονες της σκέψης του τά δύο τελευταία χρόνια, τίς άνησυχίες του, τά προβλήματα πού δέν είχε λύσει, αυτό πού θά μπορούσε νά άποτελέσει τό θεωρητικό και πολιτικό του μήνυμα.

Τά δύο τελευταία αυτά χρόνια νομίζω πώς μπορούμε νά τά συνοψίσουμε στη φράση μέ τήν όποία άρχίζει τό άρθρο του στην *Monde Diplomatique* μέ τίτλο «Η κρίση των κομμάτων: «Ένας νέος άυταρχικός κρατισμός αναπτύσσεται στις μέρες μας στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, ενώ μειώνεται ο ρόλος των κομμάτων, άνοίγοντας έτσι τό δρόμο στον περιορισμό των ελευθεριών, πού διευκολύνει και μιά γενικότερη μεταβολή του κράτους». Η προβληματική αυτή οίκοδομείται κατά τή γνώμη μου γύρω από δύο θεμελιακά έρωτήματα, δύο βασικούς άξονες: Πρώτο έρώτημα: στην τωρινή καπιταλιστική κρίση δρισκόμαστε μήπως μπροστά σέ μιάν άναδιάρθρωση του κράτους, στην εγκαθίδρυση μιάς νέας μορφής κράτους, μέ άλλα λόγια, μπροστά σέ μιάν ιστορική καμπή παρόμοια μέ εκείνη της δεκαετίας του 1930; Δεύτερο έρώτημα: άν όντως πραγματοποιείται ή άυταρχική αυτή εξέλιξη, τί πρέπει νά κάνουμε; Τί πρέπει νά κάνει τό εργατικό κίνημα, θεωρητικά και πολιτικά;

Σχετικά μέ τό πρώτο έρώτημα, έχω τή γνώμη ότι στη μαρξιστική έρευνα του Νίκου Πουλαντζά υπάρχει ένα σημείο άπόλυτα θεμελιακό: δέν υπάρχει κράτος γενικά, υπάρχουν μόνο συγκεκριμένες ιστορικές μορφές κράτους. Η προσοχή του Νίκου Πουλαντζά στις περιόδους κρίσης δείχνει άκριβώς τήν έμμονή του στον επαναπροσδιορισμό της μορφής του κράτους. Αυτό ισχύει για τίς αναλύσεις του για τό δοναπαρτισμό, για τό φασισμό, για τίς στρατιωτικές δικτατορίες. Επίσης για τό Νίκο Πουλαντζά, ή εξέλιξη μέσα στην κρίση προς τόν άυταρχικό κρατισμό, δέν ήταν απλώς μιά υπόθεση, αλλά ένα γεγονός, μιά τάση, γεμάτη αντιφάσεις. Όπως πάντα, προσπαθούσε, μέ τά θεωρητικά εργαλεία του μαρξισμού και μ' αυτά πού είχε έπεξεργαστεί ο ίδιος, νά τήν όροθετήσει και νά διαλύσει τίς συγχύσεις: ότι δηλαδή ο άυταρχικός κρατισμός δέν είναι ούτε μιά μορφή έκφρασιμου των σημερινών κρατών, ούτε ένα κράτος έκτάκτου ανάγκης. Όποιες κι' άν είναι οι μορφές πού παίρνει στην Εύρώπη, ο άυταρχικός αυτός κρατισμός περιορίζει τό χώρο της δημοκρατίας. Η μάλλον, όπως έλεγε ο ίδιος ο Πουλαντζάς, «άποτελεί μιά νέα, όμαλή, κανονική μορφή λειτουργίας της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας σήμερα».

Δεύτερη σύγχυση: πρέπει ν' άποφεύγουμε τίς μονόπλευρες αναλύσεις, πού θά παρουσίαζαν τόν άυταρχικό κρατισμό σάν μιά μορφή κράτους πού έχει ήδη πραγματοποιηθεί, ενώ ο Πουλαντζάς άνέλυε αυτή τήν τάση σάν μιά από τίς πλευρές της σημερινής γενικής πολιτικής και οικονομικής κρίσης του καπιταλισμού. Γι' αυτό ή σκέψη του ξεκινούσε από τρεις διαπιστώσεις: (α) Άπό τό 1968 ζούμε μιά κρίση «άπονομοποίησης» των κρατών, πού είναι ή μορφή της κρίσης του συνασπισμού έξουσίας και της ήγεμονίας της άστικής τάξης. (β) Περνάμε μιά κρίση των άστικών διεξόδων από τήν κρίση, και ιδιαίτερα των οικονομικών τεχνικών πού τό κράτος είχε έπεξεργαστεί μετά τήν κρίση της δεκαετίας του 1930, δηλαδή των κενύσιανών τεχνικών της ανάπτυξης. Και (γ) αυτή ή κρίση είναι μιά κρίση άστάθειας της ήγεμονίας, και εξαιτίας αυτής της άστάθειας υπάρχει ο ταυτόχρονος κίνδυνος της ένίσχυσης του κράτους και της έξασθένησής του. Νομίζω μάλιστα ότι ο μαρξισμός του Πουλαντζά ήταν είδικά ένας μαρξισμός γιά τήν άνάλυση των φάσεων κρίσης, των κρατών της μετάδσης, των εξόδων από τήν κρίση, δηλαδή των ιστορικών μεταβολών των μορφών κράτους.

Έχοντας διαλύσει αυτές τίς συγχύσεις, άς δούμε ποιά είναι τά συμπτώματα αυτού του άυταρχικού κρατισμού. Έχω καταγράψει έξη κύρια συμπτώματα μέσα στα διάφορα γραπτά του:

Πρώτο σύμπτωμα: άκόμα κι' άν επιζει ή κοινοβουλευτική δημοκρατία, παρατηρείται ταυτόχρονα στην πραγματικότητα μιά μετατόπιση του κράτους προς τήν έκτελεστική έξουσία, προς τή διοίκηση, και μιά αυξανόμενη αυτόνόμηση της κρατικής γραφειοκρατίας, πού μάλιστα ο Πουλαντζάς τήν άποκαλούσε καμιά φορά τό πραγματικό κόμμα της άστικής τάξης. Αυτή ή εξέλιξη, αυτή ή μετατόπιση του κράτους προς νέες μορφές, συνοδεύεται και από μιάν όρισμένη κρίση των κομμάτων, πού είχε όνομάσει στα έργα του «κομματική κρίση». Μέ κρίση των κομμάτων έννοούσε κρίση της πολιτικής ικανότητας των κομμάτων νά κυβερνήσουν τό κράτος.

Δεύτερο σύμπτωμα, πιά θεσμικό: ή βαθμιαία κατάργηση μιάς κάποιας διάκρισης, πού ήταν δέβαια σχετική, αλλά πάντως ίσχυε στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες, άνάμεσα στις κλασικές έξουσίες: τή νομοθετική, τήν έκτελεστική, τή δικαστική. Στίς τελευταίες συζητήσεις μας ο Πουλαντζάς ήταν ιδιαίτερα άνήσυχος για τήν αύξηση του καταπιεστικού στοιχείου, του κοινωνικού έλέγχου, για τήν κρίση των κλασικών δικαστικών έγγυήσεων, για τούς νέους δεσμούς πού ύφαινονταν, μέσα στ' αναπτυσσόμενα καπιταλιστικά κράτη (γαλλικό, άγγλικό, γερμανικό) άνάμεσα στη δικαστική έξουσία και τήν άστυνομία, για τήν εμφάνιση τέλος των παράλληλων άστυνομιών. Μπορούμε νά πούμε (όπως τό κάναμε σέ μιά συζήτηση πού οργανώσαμε μαζί του, και μέ πολλούς άλλους καθηγητές στο Πανεπιστήμιο της Βενσέν) ότι πρόκειται για μιά Νέα Έσωτερική Τάξη. Αυτό άκριβώς τό ενδιαφέρον του για μηχανισμούς κοινωνικού έλέγχου, πού δέν δρίσκονται μόνο μέσα στο κράτος, αλλά και μέσα στην κοινωνία των πολιτών, έξηγεί τό ενδιαφέρον του για τίς μελέτες του *Michel Foucault*.

Τρίτο σύμπτωμα: άν, όπως μάς τό θύμιζε, κράτος είναι, σύμφωνα μέ τόν Γκράμσι, ήγεμονία θωρακισμένη μέ καταναγκασμό, του φαινόταν ότι στην ίσορροπία της ήγεμονίας και του καταναγκασμού ξαναεμφανίζεται μιά αύξηση του στοιχείου

του καταναγκασμού, τόσο στις παραδοσιακές ευρωπαϊκές κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, όσο και στα κράτη που είχαν γνωρίσει πρόσφατα δικτατορικά καθεστώτα, και ειδικότερα στην Ισπανία ή στην Ελλάδα, όπου επιδιώνουν φιλοδικτατορικά στοιχεία στο στρατό και την αστυνομία.

Τέταρτο σύμπτωμα: η εμφάνιση νέων μορφών της άστικής πολιτικής. Πλάι στις αντιπροσωπευτικές μορφές, που διατηρούνται πάντα, αναπτύσσονται «δημοψηφισματικές» και λαϊκιστικές μορφές πολιτικής, που χρησιμοποιούν ιδιαίτερα τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, δηλαδή τις μεταβολές στον τρόπο μαζικής πληροφόρησης, για να αναδιοργανώσουν τη συναίνεση των μαζών. Αυτό σημαίνει ότι το κράτος γίνεται οργανωτής συντεχνιακών κοινωνικών συμφερόντων. Καί η ανάπτυξη αυτού που αποκαλούσε, αναφερόμενος σε αγγλο-σαξωνικές μελέτες, «νεο-κορπορατισμό», μειώνει το ρόλο των μαζών στην πολιτική ζωή. Άλλωστε το βιβλίο που άφησε ατέλειωτο ήταν αφιερωμένο στην ανάλυση του αυταρχικού και συντεχνιακού κράτους.

Πέμπτο σύμπτωμα: η κρίση του Κράτους - Έθνους και η κρίση της εθνικής ανεξαρτησίας. Αυτή η κρίση συνδέεται με την ανάπτυξη των πολυεθνικών, που συνεπάγεται μία αναδιανομή των εξουσιών σε παγκόσμια κλίμακα, και που αμφισβητεί έναν ορισμένο χώρο του κράτους και της διαχείρισης των εξουσιών, όπως είχε διαμορφωθεί ως τώρα, που ήταν το έθνικό κράτος σαν χώρος ταξικών συμβιβασμών.

Τέλος και αυτό είναι το τελευταίο σύμπτωμα, πίστευε πως υπήρχε μία αναδιάρθρωση των ιδεολογιών, είτε την ονομάσουμε «νέα φιλοσοφία», είτε, «νέο συντηρητισμό», που χαρακτηριζόταν από την επιστροφή ενός στιβαρού νεο-φιλελευθερισμού. Νομίζω πως μία τέτοια εξέλιξη έχοντας στο νου του καλούσε σε μία «κοπερνίκια» επανάσταση στην πολιτική - έκφραση που χρησιμοποιεί σε μία από τις τελευταίες συνεντεύξεις του, στη *Rinascita*, το εβδομαδιαίο περιοδικό του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Μπορώ να πω ότι ο Νίκος Πουλαντζάς είχε τη σαφή συνείδηση πως δρισκόταν μπροστά σε μία ιστορική καμπή του καπιταλισμού, και πως μπροστά σ' αυτή την καμπή, οι απαντήσεις του εργατικού κινήματος βρίσκονταν σε πραγματική θεωρητική και πολιτική καθυστέρηση, και γι' αυτό έπρεπε να σκεφθούμε προς μία νέα κατεύθυνση, ούτε σοσιαλδημοκρατική, ούτε νεο-σταλινική.

Έτσι φτάνω στο δεύτερο ερώτημα: τι πρέπει να κάνουμε; Η διάγνωση του Πουλαντζά για τις αντιφάσεις της καπιταλιστικής κρίσης και τις αντιφάσεις μίας αποσταλινοποίησης που δεν έρχεται ποτέ, τον οδήγησε σε μία μεταβολή της αντίληψης που είχε για την πολιτική. Καί μου φαίνεται πολύ ενδιαφέρον να υπογραμμίσω ότι σ' όλα τα τελευταία κείμενά του είχε εισαγάγει ξανά μία νέα διαλεκτική ανάμεσα στο κρατικό και το πολιτικό στοιχείο. Θά ήθελα μόνο ν' αναφέρω τρεις πλευρές αυτής της νέας διαλεκτικής, που επιτρέπει νομίζω να προχωρήσουμε, ξεκινώντας από τις διαγνώσεις του, στη διαμόρφωση ενός συνεπούς άριστου ευρωπαϊσμού.

Πρώτη διάγνωση, πρώτη διαπίστωση: η κεντρική σημασία του προβλήματος της δημοκρατίας, της σημασίας του στη μαρξιστική θεωρία, που λίγο επεξεργάστηκε αυτά τα θέματα, και της απουσιότητάς του για την κατεύθυνση των πολιτικών αγώνων. Άπ' αυτή την άποψη, και τό λέω στη χώρα όπου γεννήθηκε ο Πουλαντζάς, νομίζω ότι η πτώση των δικτατοριών

είναι γι' αυτόν μία στρατηγική στιγμή του δημοκρατικού προβλήματος. Από το βιβλίο του *Η κρίση των Δικτατοριών* άρχισε να σκέπτεται ότι μπορεί να υπάρξει μία διαδικασία εκδημοκρατισμού που να μη συμπίπτει με το πέρασμα στο σοσιαλισμό. Νομίζω μάλιστα ότι πίστευε πως όλο το εργατικό κίνημα έπρεπε να τείνει να προκαλέσει τη σύμπτωση αυτών των δύο στιγμών, της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού. Το δημοκρατικό όμως πρόβλημα δεν είναι πρόβλημα άφηρημένο, και η τάση του κράτους προς μορφές πιο κρατιστικές, πιο αυταρχικές, καθιστά τις σχέσεις ανάμεσα στη δημοκρατία και τον καπιταλισμό όλο και πιο αντιθετικές. Επιπλέον, η τάση αυτή δξύνει την αντίθεση ανάμεσα στην πολιτική και νομικο-θεσμική δημοκρατία και την κοινωνική δημοκρατία. Γιατί τα ίδια τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης, δηλαδή ο πληθωρισμός, η ανεργία, οι νέες μορφές καταμερισμού εργασίας και παγκόσμιας διανομής, συμβάλλουν στο να βαθαίνει αυτό το χάσμα.

Έτσι φτάνουμε στη δεύτερη διαπίστωση, ότι δηλαδή το πρόβλημα της δημοκρατίας είναι δεμένο με το πρόβλημα της αντίληψης της πολιτικής. Στα τελευταία του κείμενα, καθώς και σε συζητήσεις, ο Νίκος Πουλαντζάς επέμενε στην ανάγκη να ξεφύγουμε οριστικά από την ταύτιση της πολιτικής με το κράτος, ταύτιση κοινή τόσο στη δεύτερη σοσιαλδημοκρατική Διεθνή όσο και στην Τρίτη Διεθνή. Καί αυτή η επιστροφή στον προβληματισμό για το τι είναι η πολιτική συνεπαγόταν, κατά τη γνώμη μου, μία επιστροφή σ' έναν ορισμένο Γκράμσι. Στην ίδια συνέντευξή του στη *Rinascita* ο Πουλαντζάς έλεγε ότι ο Γκράμσι ήταν όπωσδήποτε ο πρώτος που τοποθέτησε μία σειρά από προβλήματα, που πρέπει ακόμα και σήμερα να αντιμετωπίσουμε: τη διεύθυνση του κράτους, μία μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στην κοινωνία των πολιτών, και την παρουσία των λαϊκών μαζών στη συγκρότηση του κράτους. Όλα αυτά τα προβλήματα προσωπικά θά τα συνέδεα με μία νέα στρατηγική που έρευνούσε ο Γκράμσι, τη στρατηγική της ήγemonίας και του πολέμου θέσεων.

Αυτή η επανεκτίμηση της πολιτικής ήταν πρώτα απ' όλα (και νομίζω ότι αυτό αποτελεί μία καινοτομία στη δουλειά του Πουλαντζά) μία επανεκτίμηση των νέων κοινωνικών κινήματων, όπως κυρίως το κίνημα απελευθέρωσης των γυναικών, τα οικολογικά κινήματα, που ενδιαφέρονται για το είδος κοινωνίας που θέλουμε να οικοδομήσουμε, και τα αυτονομιστικά - περιφερειακά κινήματα για παράδειγμα. Όμως αυτά τα νέα κοινωνικά κινήματα συγκροτήθηκαν εδώ και δέκα χρόνια έξω από τον κλασικό χώρο της παραγωγής, έξω ακόμα και από το χώρο του κράτους, που για καιρό είχαν θεωρηθεί προνομιοῦχοι χώροι από το μαρξισμό. Για ν' αναφερθώ μόνο στο γυναικείο κίνημα, για το οποίο συζητούσαμε πολύ μία και εγώ ανήκω σ' αυτό, θά μπορούσε να πει κανείς ότι αμφισβήτησε μία προαιώνια καταπίεση, που διαπερνάει όλη την κοινωνία, από την οικογένεια στο εργοστάσιο, την καταπίεση του ενός φύλου από το άλλο.

Αυτός ο νέος προβληματισμός του Πουλαντζά πάνω στις πρακτικές της πολιτικής συνέβαλε στην αμφισβήτηση μίας θεσμικής και κρατικιστικής αντίληψης για την πολιτική. Θά έλεγα, εντελώς προσωπικά, ότι έβρισκε την πολιτική μετάφραση της αντίληψής του για τη διεύθυνση του κράτους στην ανάγκη για τη διεύθυνση της δημοκρατίας και του χώρου της

πολιτικής. Αυτή ή διεύρυνση της πολιτικής προς νέα πεδία άπελευθέρωσης καί, θά πρόσθετα, προς νέα πολιτικά ύποκείμενα, όπως ήταν οί νέοι, οί φοιτητές, οί μαθητές οί γυναίκες, αυτή ή διεύρυνση λοιπόν συμπίπτει μέ μιάν όρισμένη κρίση τών πολιτικών κομμάτων του ίδιου του εργατικού κινήματος, είτε σοσιαλδημοκρατικών είτε κομμουνιστικών. 'Ο Πουλαντζάς προσπάθησε νά προσδιορίσει αυτή τήν κρίση σάν κοινωνική κρίση, θεσμική κρίση καί κρίση στρατηγικών. 'Η θεσμική κρίση συνδέεται άκριδώς μέ τή μετατόπιση της έξουσίας προς τό διοικητικό μηχανισμό του κράτους καί προς νέες μορφές της πολιτικής, πού άμφισβητούν τήν αντιπροσωπευτικότητα τών κομμάτων. Γιατί στην πραγματικότητα ύπάρχει ένα είδος πολύ πιό άμεσης σχέσης ανάμεσα στό κράτος καί τήν όργάνωση τών ατόμων μέ τρόπο δημοψηφισματικό καί λαϊκιστικό. 'Η κοινωνική όμως κρίση καί οί επιπτώσεις της στην κρίση μιάς σειράς στρατηγικών συνδεόταν άκριδώς μέ τήν ανάπτυξη της πολιτικής έξω από τό κράτος καί έξω από τούς κλασικούς χώρους πού είχε επισημάνει ό μαρξισμός. Στο βαθμό πού τά πολιτικά κόμματα ακολουθούν συχνά τή διάθρφωση του κράτους - σχέσεις κυβερνώντων / κυβερνωμένων, ιεραρχία κλπ.- στό βαθμό επίσης πού τά κόμματα πού επικαλούνται τό μαρξισμό θεώρησαν τήν παραγωγή σάν τόν κατ' έξοχήν χώρο της έκμετάλλευσης, καί αντίστοιχα «ευνόησαν» τήν εργατική τάξη, μπόρεσε νά αναπτυχθεί μιά αντίθεση ανάμεσα σ' αυτά τά κόμματα καί τά νέα άπελευθερωτικά κινήματα μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία.

Φτάνω στό τελευταίο σημείο καί στό συμπέρασμά μου. Μετά τό πρόβλημα της δημοκρατίας, μετά τό πρόβλημα της πολιτικής αντίληψης, όλη ή σκέψη του Πουλαντζά ήταν στραμμένη προς τά προβλήματα της επαναστατικής στρατηγικής μέσα στην κρίση. Μοϋ φαίνεται πώς μιά κατευθυντήρια σκέψη σ' όλη τή δουλειά του ήταν πώς έπρεπε νά συνδυαστεί ό μετασχηματισμός της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ή διατήρησή της, κυρίως τό νέο περιεχόμενο πού έπρεπε νά αποκτήσει (πράγμα πού ανταποκρίνεται στην προσέγγισή του προς τό θέμα της αϋτονομίας του κράτους), έπρεπε νά συνδυαστεί μέ νέες μορφές δημοκρατίας, δημοκρατίας της βάσης, άμεσης, αϋτοδιαχειριστικής. Αυτή ή νέα διάσταση σημαίνει ότι πρέπει νά μετασχηματίσουμε τήν κοινωνία σάν προϋπόθεση για νά μετασχηματίσουμε τό κράτος, δηλαδή νά προσπαθήσουμε νά πλησιάσουμε τό πρόβλημα της δημοκρατίας καί της πολιτικής έξω από τό κράτος. Αυτή ή έννοια της δημοκρατίας της βάσης ήταν για τό Νίκο Πουλαντζά ταυτόχρονα τό μέσο πάλης κατά της έκμετάλλευσης στις σχέσεις παραγωγής, μέ τή δημιουργία για παράδειγμα, όπως στην 'Ιταλία, εργοστασιακών συμβουλίων για νά έλέγχουν οί εργάτες τήν παραγωγή. 'Αλλά ήταν επίσης, θά έλεγα, ή μορφή τών νέων κοινωνικών κινήματων,

πού συγκροτούνται σχεδόν πάντα σέ αντι-ιεραρχική βάση, γιατί άμφισβητούν μιά ριζική καταπίεση.

Νομίζω ότι δοσκόμαστε εδώ στην καρδιά της θεωρητικής καί πολιτικής αντίφασης (αντίφασης πού δέν μπορούμε νά άγνοήσουμε) μιάς δημοκρατικής στρατηγικής προς τό σοσιαλισμό. Στο θεωρητικό επίπεδο ό Πουλαντζάς άναφερόταν ταυτόχρονα στη σχετική αϋτονομία του κράτους, καί όλο καί περισσότερο σέ μιάν αντίληψη της πολιτικής πού άμφισβητεί άκριδώς αυτή τήν αϋτονομία, μιά καί προχωράει από τήν κοινωνία τών πολιτών προς τό κράτος. 'Ετσι, ή μόνη έλπίδα για νά άποφύγουμε έναν γραφειοκρατικό σοσιαλισμό πού βασίζεται στο κόμμα κράτος, είναι νά συνδυάσουμε στο θεωρητικό επίπεδο αυτές τίς δύο στιγμές. Σημαίνει επίσης νά παραδεχτούμε, μιά καί έσείς ανακαλύψατε τή λέξη, ότι δημοκρατία είναι ή έξουσία του λαού καί όχι ή έξουσία στο όνομα του λαού. Αυτή ή αντίφαση, πού δέν είναι λογική αντίφαση, αλλά μιά αναγκαία ένταση, αναπαράγεται σέ πολιτική ένταση. Πρέπει νά παραδεχτούμε ότι τά κόμματα δέν είναι οί θεματοφύλακες κάθε πολιτικής. 'Αλλά πρέπει επίσης νά παραδεχτούμε ότι τά κόμματα έχουν μιά λειτουργία πολιτικής σύνθεσης. Γι' αυτό, ό δημοκρατικός δρόμος στο σοσιαλισμό είναι ό μόνος δυνατός, γιατί είναι ό μόνος πού είναι σέ θέση νά ξεπεράσει τά αδιέξοδα του εργατικού κινήματος: απ' τή μιά μεριά τό σοσιαλδημοκρατικό αδιέξοδο, καί από τήν άλλη έναν κρατικό καί κρατικοποιημένο σοσιαλισμό.

Μιά λέξη για νά τελειώσω. Θά έλεγα ότι για μένα, ή δύναμη του θάρρους, ή δύναμη της διανύειας, φαίνεται από τή θέληση νά αναλύονται οί πραγματικές αντιθέσεις. Νομίζω ότι όταν ό Νίκος Πουλαντζάς έλεγε στο διβλίο του *Τό Κράτος, ή έξουσία, ό σοσιαλισμός* ότι ή μαρξιστική θεωρία είναι μιά άνοιχτή θεωρία, καί πώς έχουμε τήν εϋθύνη νά οίκοδομήσουμε μιά νέα σχέση ανάμεσα στη θεωρία καί τήν πραγματική κίνηση της κοινωνίας, έννοούσε ότι οί αντιθετικές έντάσεις πρέπει νά έχουν τή θέση τους μέσα στη μαρξιστική πολιτική θεωρία. 'Υπάρχει μιά σχετική αϋτονομία του κράτους, καί όπως ένας μη κρατικιστικός σοσιαλισμός ξεκινάει από τήν κοινωνία για νά πάει προς τό κράτος, ένας μαζικός δημοκρατικός σοσιαλισμός πρέπει νά ξεκινάει από τήν κοινωνία για νά φτάσει στο κράτος. 'Η πολιτική είναι ύπόθεση όλων μας, δέν είναι μόνο ύπόθεση τών κομμάτων, καί όμως τά κόμματα έχουν ένα ρόλο στην πολιτική σύνθεση. Νομίζω ότι ή μαρξιστική θεωρία πρέπει νά άποδείξει τήν ώριμότητά της, νά εγκαταλείψει όλες τίς θρησκοειες της ίκανοποίησης, νά εγκαταλείψει όλα τά δόγματα, καί νά κάνει νά δουλέψουν αυτές οί αντιθέσεις, μέσα στην ίδια τή θεωρία. Τότε νομίζω ότι τό έργο του Νίκου Πουλαντζά θά τό συνεχίσουμε, γιατί μάς άνήκει.